Prof. P. LEONAS

ISTORINĖ ŽMONIŠKUMO ETIKOS IR TEISĖS EVOLIUCIJA

KULTŪROS ŠVIETIMO DRAUGIJOS LEIDINYS

Prof. P. LEONAS

ISTORINĖ ŽMONIŠKUMO ETIKOS IR TEISĖS EVOLIUCIJA

Žmogus gamtoje yra tik silpna nendrė, bet mintijanti nendrė. P a s k a l'i s

Aš pridurčiau: žmogaus galvos smegenys yra įdomiausias gamtos evoliucijos kūrinys.

KULTŪROS ŠVIETIMO DRAUGIJOS LEIDINYS

Išspausdinta 1937 metais Kooper. „Raidės“
spaustuvėj, Kaune, Kęstučio 44, tel. 26758.

1. Į Ž A N G A.

Pats rašinio vardas rodo, kad jame aptariamas dalykas yra žmogaus poelgiai santykiuose su kitais žmonėmis, nes etika ir teisė apima kaip tik tas taisykles, kurios tvarko žmonių savitarpio sugyvenimo santykius. Dabar į šitų santykių tvarkymą labai ir labai kišasi valstybė. G. d. Veccio sako, kad valstybės sąvoką apibrėžiant, reikia šauktis pagalbon teisę, kuri savo ruožtu gali būti tiksliai apibrėžta tiktai etikos pagalba; tokie, anot šito teisininko filosofo, yra idėjų santykis ir tvarka, kuriems atitinka reiškinių santykis ir tvarka. Nors valstybė, teisė ir etika yra glaudžiai susijusios, tačiau šiame rašinyje aš kalbėsiu daugiau apie etikos ir teisės dalykus, visai mažai teliesdamas valstybės klausimus.

Etika ir teisė tvarko visus žmonių savitarpinius santykius ir poelgius. Tad etika ir teisė yra socialiniai reiškiniai. Visatoje visa kas yra reliatyvu. Apie socialinius reiškinius reikia pasakyti, kad jie yra ypatingai reliatyvūs. Ir tokie, pav., žmonių santykiai bei poelgiai priklauso etikos ir teisės sričiai: kai visuomenėje yra vergija, tuomet etika ir teisė leidžia savininkui daryti, ką jis nori su vergu, kaip su negyvu daiktu arba su gyvuliu; savininkas tada išnaudoja, kankina ar net užmuša vergą, ir visa tai laikoma jo dorais ir teisėtais veiksmais. Panašūs santykiai buvo ir baudžiavų laikais. Rusai net teise vadindavo baudžiavą — kriepostnoje pravo. Mūsų laikais etika ir teisė liepia neskriausti žmogaus, net gyvulio nekankinti. Panašių reikalavimų ir seniau buvo reikšta. Kai graikų filosofui Epiktetui vieno žmogaus buvo pasakyta, kad plėšikas turi žūti, filosofas tarė:

„Geriau sakyk, kad šis žmogus klysta, kad jis yra aklas. Argi reikia žudyti aklas, arba kurčias? Vieną piratą (jūrų plėšiką) ištiko avarija, jo laivas sudužo ir jis bangų buvo išmestas į krantą. Kažkoks žmogus davė jam rūbą, priėmė jį pas save ir aprūpino jį kuo buvo reikalinga. Kai kiti ėmė barti jį už tai, kad jis sušelpė plėšiką, jis atsakė: aš išpildžiau savo pareigą ne dėl šio žmogaus, bet dėl žmonijos. Tu esi pasaulio pilietis, — kalbėjo toliau Epiktetas, — visatos dalis. Kokia yra didžiausia piliečio pareiga? Štai ji: ne vien savo nauda vadovautis, lyg būtum išskirtas iš viso žmonių junginio, bet daryti taip, kaip ranka arba koja kad daro, kurios, jei galėtų svarstyti ir gamtos santvarką suprasti, sąmoningai kreiptų savo sugebėjimus ir siekimus viso kūno naudai."

Romos imperatorius Markas Aurelijus (stabmeldis) taip pat panašiai kalbėjo:

„Siela mano, ar tu pagaliau patyrei smagumą mylėti žmones ir gera daryti jiems? Mylėk žmones, su kuriais skirta tau gyventi, ir mylėk tikra meile. Ko dar tau reikia, kai tu gerai darai žmonėms? Ar negana tau to, kad tu padarei ką nors, kas atitinka tavo prigimtį? O tu dar nori atpildo? Tai visvien, kaip akis kad pareikalautų užmokesčio už tai, kad žiūri, ir kojos už tai, kad vaikščioja. Aš esu narys vieno didelio kūno, kurį sudaro visos protingos būtybės.

Jeigu kai kas niekina mane, tai jo dalykas. Tačiau kas liečia mane, tai aš vengsiu daryti ir kalbėti ką nors peiktiną. Kai kas nekenčia manęs, tai jo dalykas, bet aš būsiu malonus ir gerai nusiteikęs visiems". (Cituota iš Kariejevo)

Tad etikos ir teisės sąvokos yra labai plačios ir įvairiems santykiams taikomos. Šiame rašinyje bus turima prieš akis žmoniškumo etika ir teisė. Bus sekama žmonių istorijos eigoje žmoniškumo etikos ir teisės plėtojimasis.

Tad tenka pasisakyti, kas yra tasai žmoniškumas.

Kultūrinis žmogaus darbas visuomet turėjo ir turi du tikslus: 1) įveikti gamtą žmogaus gerovei, priversti jos stichiškas jėgas tarnauti žmogaus interesams ir 2) pasiekti geriausios sau padėties visuomenėje, tai yra a) susidaryti galimumą plačiausiai išplėtoti savo geriausias prigimties savybes ir b) pilniausiai patenkinti savo teisėtus reikalus, kiek tai leidžia teisingumas, vadinasi, kiek asmeniški žmogaus siekimai netrukdo kitų asmenų siekimų.

Kad žmogus galėtų įveikti gamtą ir priversti jos jėgas tarnauti jam, jis turi pažinti: a) gamtą ir jos jėgas ir b) patį žmogų ir jo dvasios jėgas.

Iš vienos pusės yra visata, realybė, kurios sudėtyje yra ir mūsų būtybės; realybė, kuri nepriklauso mūsų, kurios esimas santykyje su mumis yra išorinis, kuri buvo prieš mus ir kuri yra begalinė už mūsų; realybė, turinti savo jėgas ir priklausanti savo dėsnių, kurios priklausomybėje yra mūsų būtybė, nes ji sudaro tos realybės dalelę, be galo mažą dalelę. Mūsų protas gali stengtis pažinti visatą ir jos dėsnius, bet jis negali nieko pakeisti joje.

Iš kitos pusės žiūrint, reikia štai kas pasakyti. Gamtos pažinimas nėra pats savaime įvykstąs dalykas, o yra žmogaus veikimo rezultatas. Pažinimo dėsniai glūdi žmoguje, jo prote, kuris priklauso nuo jo fizinio kūno. Ir žmogaus pažintieji ir pažįstamieji gamtos dėsniai taip pat yra žmogaus proto veikimo išdavos. Tad realybė nėra tik išorinis žmogui dalykas, žmogui, kuris yra visų idėjų buvimo vieta; realybė yra tokia, kokią žmogus yra ją pažinęs, kokį jos pažinimą jis yra sau susidaręs. Realybės dėsniai yra tie, kurie yra žmogaus proto susekti, atrasti.

Reikia pastebėti, kad gyvoje gamtoje visa kas siekia to, kas yra palanku gyvybei: žolelė, pav., lenda pro sienos plyšį, saulės spindulių ieškodama. Gyvulys, kaip ir žmogus, siekia to, kas jam yra smagu, nes tai, kas smagu, paprastai yra palanku jo gyvybei palaikyti. Tačiau žmonių bendravime jau nuo senų laikų galioja tas bendras dėsnis, kuris yra amžina tiesa, biblijoje ir dar anksčiau už bibliją kinų filosofų išreikšta ir kuri yra randama kiekvienoje tautoje įvairiais žodžiais reiškiama, skelbiama ir į žmonių sąmonę įaugusi, bet esmėje visur vienokia, būtent tiesa: „ko nenori, kad tau būtų daroma, nedaryk ir tu kitiems". Šitam dėsniui vykdyti žmogus privalo gyventi harmonijoje su visa žmonija. Iš to dėsnio seka, kad smagumas turi nusileisti prieš pareigą, aistra turi nutilti prieš išmintį,

kūnas turi klausyti proto, turi pasiduoti artimo meilei. Iš to seka draudimas to, kas yra pikta, kas yra ekscesas, kas yra savo jėgų naudojimas blogam, kas žmogaus veiksmuose išardo pusiausvyrą, visvien fiziško ar dvasiško gyvenimo srityje. Visa tai susikoncentruoja į pareigą pripažinti kito žmogaus asmenybę lygią sau, nes tik per tą pripažinimą pasikeliama iki harmonijos su visuma siekimo, o šis siekimas yra etikos pagrindas. Iš to išplaukia visos įvairios žmonių savitarpio gyvenimo taisyklės, kurios apima atskiro žmogaus teises ir pareigas. Kai tos taisyklės nustato tik vieno asmens pareigas, jos yra etikos taisyklės, o kai taisyklės nustato asmenų savitarpio santykių teises ir pareigas, jos yra teisės taisyklės.

Visais laikais kiekviena tauta turėjo ir turi abiejų rūšių taisyklių sistemas, kurios tvarko žmonių veiksmus savitarpio santykiuose. Šitas bendras visoms tautoms faktas įrodo, kad tos taisyklės sudaro visuomeninio gyvenimo būtinumą, turintį šaknis žmogaus prote.

Humanizmo srove ir istoriniu humanizmo periodu yra vadinama toji dvasinio gyvenimo srovė ir tas istorijos periodas, kuriame po ilgo viduramžių laikotarpio, kai europiečių protai buvo užimti beveik tik tikybos klausimais, susidarė sąjūdis, atkreipęs žmonių mintis į patį žmogų ir į jo aplinką, sąjūdis, pradėjęs tikrojo švietimo darbą, ėmęsis pažinti žmogų. Dar ir šiandien individualinio humanizmo požymiai yra šie: a) žmogus interesuojasi pačiu savimi, savo vidaus pasauliu, b) žmogus interesuojasi išoriniu pasauliu, ypač kitų žmonių gyvenimo pažinimu, c) žmogus yra įsitikinęs kiekvieno žmogaus aukšta vertybe dėl jo žmogiškos prigimties, d) žmogus yra įsitikinęs, kad jis, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, turi teisę lavinti savo gabumus ir tenkinti savo reikalus ir e) žmogus interesuojasi apsupančia jį aplinka, ypač kiek ji daro įtakos jam.

Siame rašinyje turima galvoje humanizmas siauresne, negu čia nurodyta, prasme, būtent, tik tie jo požymiai, kurie nurodyti c ir d punktuose.

Zmogus turi daryti gera kiek galima didesniam žmonių skaičiui. Visoks jo veiksmas, kuris yra priešingas šitam uždaviniui, yra piktas veiksmas, kuris išskiria jį iš žmonių bendro harmoningo sugyvenimo. Kad žmogus savo gyvenimu įvykdytų šitą uždavinį, jis turi būti visuomet veiklus, aktingas. Gyvenimas sudaro tiek daug kliūčių tam uždaviniui vykdyti, kad kiekviena neveiklumo valanda yra asmens nusikaltimo valanda. Siekiant daryti gera žmonėms, reikia priešintis piktam. Zmonijos didis mokytojas Levas Tolstojus šiuo atžvilgiu labai klydo, kai mokė ir kvietė žmones nesipriešinti piktam, o suklydo jis dėlto, kad pats buvo senos turtingos bajorų šeimos (buvo grafas); jam lengva buvo skelbti: „Nesipriešink piktam“ (neprotivsia zlu), kai jis pats turėjo geras gyvenimo sąlygas. Boklis nurodo, kad didžiosios dogmos yra tūkstančius metų skelbiamos vis tos pačios: daryti kitiems gera, aukoti savo geismus kito naudai, mylėti artimą kaip patį save, dovanoti priešams, slopinti savo aistras, gerbti gimdytojus, gerbti tuos, kurie yra aukščiau pa-

statyti už mus visuomenėje. Šitos taisyklės ir dar kai kurios kitos, sako Boklis, yra visa dorovės esmė ir prie jų nei jotos nieko naujo nepridėjo visi pamokslai, visi pamokymai ir tekstų rinkiniai, moralistų ir teologų per amžių amžius sudaryti*. O jei palyginsim šitų doros tiesų nekintamumą su greita proto tiesų eiga pirmyn, tai rasime ryškiausį priešingumą. Visos didžiosios etinės sistemos, turėjusios didelės įtakos žmonijai, iš esmės yra tokios pačios, nepakitėjusios. Tarp taisyklių, kurios nustato mūsų veiksmų būdą, labiausia apsišvietę europiečiai nežino nė vienos tokios, kurios nebūtų žinoję gilios senovės žmonės. Tačiau kas liečia mūsų proto veiklą, tai paskesniu laikų žmonės ne tik yra padarę žymią pažangą visose žinijos srityse, kuriose dirbo ir senovės galvotojai, bet ir senuose tyrimo metoduose yra padarę griežtą perversmą: sutelkė į vieną plačią sistemą visas indukcijos priemones, apie kurias drąsiausias senovės galvotojas neturėjo jokio supratimo.

Turiu pastebėti, kad Boklio dėl dorovės taisyklių pastovumo** suklysta; tai vėliau bus plačiau nurodyta. Tačiau pabrėžtina toji tiesa, Boklio nurodyta, kad visas dvasinio žmonijos pasaulio kitimas priklauso nuo žmogaus proto ir nuo žinių dauginimo proto pagalba; pav., žinijos progresas, sako Boklis, susilpnino persekiojimus dėl

---

* Tenesirūstina dėl šitos minties tie skaitytojai, kurie yra įpratę vyresniųjų, ypač kunigų, pamokymus priimti be kritikos. Tiesa, yra patarlė: „Klausyk kunigo, ką jis sako, bet nedaryk to, ką jis daro". Tačiau ir pamokymų būna visokių. Akilesni dvasiškiai blaiviau žiūri į jų auklėjamąjį ir pamokslinį darbą. Štai prieš mano akis guli „Wajku kningiele su abrozdelejs". Nei metų laidos, nei autoriaus nėra nurodyta. Bet mes žinome, kad ji yra vyskupo M. Valančiaus parašyta. Knygelės „Prakalba" yra tokia: „Woz ne wisumet wajkaj Lementorių parei tujaus kimb i Auksa Altoriu, kuremi tiera pates maldas su litaniomis. Tuo tarpu kaipo wajkaj nor atrasti kningosi dajktus ir kitiems pasakotinus, nerazdamis kartajs nebgieb nie mokities. Taj numanidamas parasziau Pasaku kningielę kurę wajkaj skajtidamis ne ilgieses; laj tada bun pirmu po Lementoriaus kningieli". Prie šio pridursiu dar kai ką iš savo pastebėjimų. Vienoj mažoj parapijoje ilgus laikus klebonavo tas pats kunigas; jis, neturėdamas vikaro, pats nuolat sakydavo pamokslus. Savo pamoksluose jis beveik visuomet bardavo klausytojus ir gąsdindavo juos „pekla" (pragaru), šėtonais, amžina ugnimi ir kitomis baisenybėmis. Man kartą bestovint arti „bobinčiaus" tarp vyrų, teko girdėti kai šie ėmė šaipytis iš klebono pamokslo: „Tai ir vėl tos baisenybės", — išgirdau bumbant. Tas klebonas jau yra miręs. De mortuis aut bene, aut nihil. Tai neišvardiju nei parapijos, nei klebono.

Pajevonio parapijos klebonu ilgą laiką buvo kun. Bučinauskas. Šis kunigas nebuvo auksaburnis; priešingai, jo žodžių tarena buvo gana neaiški, lyg užsikertanti. Tačiau žmonės noru klausydavo jo pamokslų. Jisai savo pamoksluose mokindavo parapijiečius žemišką gyvenimą gerinti, duodavo nurodymų, kaip įvairiais ūkio reikalais rūpintis, nesusipratimų vengti. Kartą jo bute, jam nesant, girdėjau kunigų būrio ginčą dėl šio klebono moralinio vadovavimo parapijai. Ginčas baigėsi tuo, kad visų buvo pripažinta, jog Pajevonio parapija doros atžvilgiu stovi aukščiau už kaimynines parapijas.

** Šiaja savo mintimi apie doros dėsnių pastovumą Boklis rado sau bendrininką, nors ir neminintį Boklio vardo, prof. kun. A. Maliauskį, kuris knygoje „Etika", kalbėdamas apie etikos istoriją ir palietęs diliuvalio (labai senų laikų) žmogaus, dabarties laukinių žmonių ir senovės kultūringų tautų etiką, tvirtina: „taigi visos tautos, kokį tikėjimą jos bepažintų, visos turi tuos pačius pamatinius

tikybos ir kiekvienas svarbus įgijimas žinijos srityje stiprina protu dirbančių klasių autoritetą kariško luomo sąskaita.

Aukščiau nurodyti reiškiniai pastebimi visur; tasai visuotinumas yra dėlto, kad, anot F. Tönnies'o, kaip oras yra nustatomas amžinų nepaliečiamų dėsnių, taip ir žmonijos socialinis gyvenimas priklauso nuo tokio pat dėsningumo. Kadangi pasaulyje visa kas dėsningai kinta, tai, pav., S. Debjeras savo knygos „Primityvieji žmonės" įžangoje, turėdamas galvoje mokslo laimėjimus, drauge su Č. Lajeliu pastebi: „O kad primityviems žmonėms būtų buvęs žinomas mokslas, kad jie būtų turėję tokį pat gabumą progresuoti, koks pastebimas yra jųjų ainiuose, kokio kultūros laipsnio jie būtų pasiekę" (pridursiu, — dėlto, kad primityvaus būdo gyvenimas truko labai ilgus laikus).

Kodėl mes randame tarp senų laikų liekanų tik akmens įrankius bei netobulus indus, kurie liudija tada buvus tik pradinę meno nuovoką, o nerandame mūsiškų įrankių ir ginklų, žavinčių sevriškų indų ir puikių bohemiškų stiklų, Fidijaus šedevrų, geležinkelių liekanų? Regreso doktrina, kuri kaikeno buvo skelbiama, dabar mirtinai yra nugalėta ir ant jos griuvėsių yra išaugusi progreso teorija, — sako Debjeras. Tikyba, dora ir teisė taip pat visai kita šviesa bus nušviestos, jei mes tirsime jas ilgų amžių bėgyje, pradedant barbarybės ir laukinių žmonių laikais ir baigiant mūsų laikais.

Kadangi žmogus yra gamtos kūrinys ir gyvena gamtoje, tai jo ir visos žmonijos gyvenimo reiškiniams pažinti ir išaiškinti reikia paliesti ir gamtos reiškinius. Kaip gamtos, taip ir žmonių visuomenės gyvenimo reiškiniai yra tiriami pradedant nuo priešistorinių laikų. Tie tyrimai davė mokslininkams medžiagos sukurti naujus sistemingus mokslus. Tie mokslai apima daug medžiagos ir yra labai platūs, kiekvienas turi savo gausią terminologiją. Savo šiame rašiny aš pasinaudojau tik kaikurių, mano išvardintų, mokslininkų kaikuriais veikalais, aukščiau nurodytais, būtent tų mokslininkų padarytomis išvadomis, paremtomis gausia tyrimų medžiaga. Visatos pradžia tenka palikti šalyje; tuo klausimu užsiimti būtų nerealus darbas, nes jis yra grynai metafizikos dalykas. Mokslo nustatytas faktas yra tai, kad žmogus nėra visatos centras, kaip kad seniau buvo tikėta, bet kad jis, kaip ir žemė, yra eiliniai visatos reiškiniai, o žmonijos istorija yra vienas nesuskaitomų visatos gyvenimo procesų.

Iš žiauraus žvėriškumo ir baisaus barbariškumo būklės žmogus pakilo iki prakilniausių savo dvasios veiksmų ir iki sukurimo gražiausių kūrinių. Seniau žmogus dėl savo būvio turėjo nuolat rungtis

---

etikos dėsnius, nepareinamus nei nuo vietos, nei nuo laiko, duotus žmonėms pačios prigimties" (18—19 psl.). Esminis skirtumas tarp kun. Maliausko ir Boklio teigimų yra tas, kad Boklis buvo tolimas minties, jog etikos dėsniai esą duoti žmonėms pačios prigimties.

su laukiniais žvėrimis ir su kitais žmonėmis, o ilgo evoliucijos proceso eigoje jis pasidarė gamtos viešpats; gamtos jėgos tarnauja jam, lengvina jo būklę ir leidžia jam pažinti gamtos jėgų paslaptis. Bandykime apžvelgti vienos srities reiškinių plėtojimąsi.

2. PASAULYJE AMŽINAI IR NUOLAT, DĖSNINGAI VYKSTA REIŠKINIŲ KITIMAS.

Ir bemokslis kasdien pastebi ir įsitikina, kad gamtoje viešpatauja pastovi ir tvirta tvarka, kad joje eina nuolatinis judėjimas ir kitimas. Vakare, eidamas ilsėtis, žmogus yra tikras, kad išauš rytas ir ateis diena su malonia saulele, kuri siūs jam šviesą ir šilimą. Dieną dirbdamas, jis yra tikras, kad ateis vakaras ir naktis, poilsio laikas. Ziemą kęsdamas šaltį, jis yra tikras, kad ateis pavasaris, o po jo vasara, atgims gamta, nešdama jam gausių dovanų, atgis žemelė, kuri saulės, oro ir vandens veikiama gimdys žmogaus ir visos gyvijos gyvenimui reikalingus augalus. Vasarą ir rudenį sunkiai dirbdamas, žmogus žino, kad palengva artinasi žiema, žemės poilsio laikas. Jis mato, kad visa, kas gamtoje atsiranda gyva: žolė išdygsta, paukštis išsirita iš kiaušinio, gyvulys gema, — kad visa auga, bręsta, sensta ir miršta.

Mėnuo ir žvaigždės naktimis pasirodo nuolat pastovia tvarka. Vėjai ir lietūs, rodosi, yra labai kaprizni, nelaukiamai ištinka ir dažnai net negeidžiamai, o vis dėlto ir apie juos žinoma, kad po karštų, tvankių dienų bus audra, kad dideli šalčiai palyginti neilgai tęsiasi, o po kelių dienų dangus apsiniaukia ir šaltis nukrinta.

Visa kas juda, kinta. Kiekvienas žino, kad vanduo yra geras ir grynas tol, kol jis teka, juda, keičiasi.

Žemės tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą geologija. Geologas yra žemės istorikas. Žemės sluoksniai ir kalnų įvairūs klodai geologui yra tas pat, kaip istorikui paminklai ir jų užrašai, seni pinigai bei kitos senovės liekanos.

Augmenijos tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą botanika, kuris apima augmenijos (floros) istoriją ir dabartį.

Gyvulijos tyrimai davė medžiagos sukurti mokslą, vadinamą zoologija, kuris apima gyvulijos istoriją ir dabartį. Abu tuos mokslus apibendrina biologija.

Dangaus erdvės ir joje esančių kūnų tyrimai sudarė astronomiją. Sitų mokslų patyrimai duoda mokslininkams pagrindo teigti, kad žemės amžius turi nesuskaitomus milijonus metų, kad jos anksčiau būta visai karštos, ištirpusios masės pavidalo ir kad ji, leisdama šilimą į erdvę, palengva vėso, vėso, kol pagaliau jos paviršiuje pasidarė pluta, žemose vietose užlieta vandeniu, kad ant žemės plutos palengva atsirado augmenija, vėliau gyvulija, pagaliau ir žmogus.

Karštam klimatui esant žemėje, augo dideli augalai ir dideli gyvuliai. Ir dabar karštuose kraštuose auga didesni augalai, pav., me-

dis baobab, ir didesni gyvuliai, kaip, pav., drambliai, didesni šliužai, kaip kad įvairios gyvatės, negu šaltesnio klimato kraštuose. Iškasenos rodo, kad seniau būta karšto klimato dabar šaltame Sibire, nes ten yra rasta didelių gyvulių (mamonto) liekanos.

Ilgainiui kitėjo žemė, kitėjo ir joje augantieji augalai ir joj besiveisiantieji gyvuliai. Įvairių sričių mokslininkų nustatyta, kad tie kitimai žemėje vyksta dėsningai.

Prisiminkime kaikuriuos mokslininkų nustatytus gamtos reiškinių kitimo dėsnius (kitaip vadinamus gamtos įstatymus).

Priežastingumo dėsnis. Gamtoje neįvyksta nė vienas reiškinys, kuris neturėtų sau priežasties, kuris nepriklausytų kitų reiškinių, anksčiau įvykusių, ir kuris pats nebūtų viena priežasčių po jo vykstančio reiškinio. Pav., pavasario saulė stipriai šildo, dėlto sniegas tirpsta, iš sutirpusio sniego pasidaro daug vandens ir dėlto upės patvinsta, o vanduo išgriauna jų krantus, nes jo daug. Taip visur pastebima susijusių reiškinių grandinė.

Kūnų savitarpio traukos dėsnis. Ranka, metyklos arba lanko pagalba galima išmesti akmenį į viršų perpendikuliariai, arba horizontaliai. Akmuo amžinai neskris sviestąja kryptimi, bet paskridęs į viršų, grįš atgal, arba palėkėjęs horizontaliai nukris žemėn. Taip įvyks dėlto, kad žemė traukia akmenį prie savęs. Mokslininkai yra įrodę, kad žemė skrenda erdvėje; ji skrenda aplink saulę, nes saulė traukia ją prie savęs, o skridimo inercijos jėga laiko ją tam tikrame atstume nuo saulės, tartum smarkus arklys kad bėga aplink žmogų, kuris laiko jį pavadžiu.

Augmenijoje ir gyvulijoje veikią prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniai. Šie dėsniai buvo nustatyti garsaus gamtos tyrinėtojo Karolio Darvino* (gyveno 1809—1882 metais). Šitiems dėsniams veikiant, gamtoje yra susidariusios įvairios augmenijos ir gyvulijos rūšys. Prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniais besiplėtodama gyvija tobulėja; tas procesas vadinamas evoliucija, o kartais šis terminas apima abu šiuos dėsnius, kai kalbama apie reiškinių evoliuciją. Šių eilučių autoriui teko kartą būti Londono gamtos muziejuje. Jo prieangyje, įėjimo šonuose, yra pastatyti Darvino ir Hekslio biustai, — Heksli buvo Darvino mokslo gilintojas ir populiarizatorius. Muziejaus viename skyriuje yra surinkta ir sistematingai sutvarkyta gausinga gamtos medžiaga, kuri aiškiai įrodo prisitaikymo ir paveldėjimo dėsnių veikimą gamtoje.

Cheminių jungimųsi dėsniai. Organinė ir neorganinė chemija moko mus, kad visi gamtos kūnai yra sudėtingi ir kad cheminių elementų, kurie sudaro kūnus, jungimasis vyksta dėsningai: tik tam tikri elementai ir tam tikroje proporcijoje susijungia,

---

* Sociologas L. Uordas taip sako apie K. Darviną: „Darvinas, šis biologijos Niutonas, pašventė jam (evoliucijos dėsniui) visą savo gyvenimą, sudarė ištisą epochą moksle ir padarė revoliuciją minties srityje“ (70 psl.).

pav., vandens sudėtiniai elementai yra vandenilis ir deguonis proporcijoje H_2O. Kad cheminiai procesai, kurie duoda augmeniją, vyktų žemėje, reikia, kad žemę veiktų oras, vanduo ir saulė. Todėl žmogus arklu ir kitais įrankiais purena žemę, kad į ją patektų tos trys jėgos, kurioms veikiant vyksta žemėje cheminiai susijungimai. Gyvuliai suvartoja tik tam tikrus augalus arba kitų gyvulių mėsą taip pat tik tam tikru kiekiu.

Dviejų lyčių dėsnis. Visose gamtos gyvenimo taip vadinamose viešpatijose — augmenijoje, gyvulijoje ir žmonijoje — veikia dviejų lyčių dėsnis, kuris patikrina veislės amžinumą. Ne tik gyvuliuose, bet ir augaluose randame dviejų lyčių pradus; pav., rugiams žydint vėjelis nešioja nuo žiedų pasikėlusius dviejų lyčių elementus, kuriais rugiai apsivaisina ir todėl išauga grūdai.

Tikslingumo dėsnis. Prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniams veikiant, gamtoje palengva išsiplėtojo įvairiausios augalų ir gyvulių rūšys*, kurios vis tobulėja ir tobulėja, ypač žmogui savo sumanumu dar kryžiuojant įvairias rūšis ir tuo būdu jas tobulinant. Drauge su šitais dėsniais veikia tikslingumo dėsnis, kitais žodžiais — smagumų ir kentėjimų santykiavimo dėsnis: kiekviena gyva būtybė, pradedant augalais, siekia to, kas yra palanku jos gyvybei, o gyviai daugiausia to, kas jiems suteikia malonumą, ir vengia, stengiasi išsigelbėti iš to, kas kenkia gyvybei, kas gimdo kentėjimą.

Tiems ir kitiems dėsniams veikiant, gamtoje vyko gyvių evoliucija. Drauge su bendru evoliucijos procesu vyko ir galvos formavimosi bei jos tobulėjimo procesas. Vyko galvoje esančių smegenų evoliucinis formavimasis. Malonumas skatino būtybę maitintis ir veistis, o kentėjimas vertė ją veikti taip, kad būtų apsisaugojama nuo pavojaus. Smegenų galvoje augimas ir tobulėjimas stiprino nervų jautrumą ir gimdė galvojimo gabumą, kuris padėjo būtybei smagumo veiksmus vykdyti, o kentėjimus šalinti. Išsivysčius galvos smegenams iki tam tikro laipsnio, gyvulys įgijo gabumą atsiminti tai, kas teikė jam malonumą ir kas vertė jį kentėti, o iš tokio atsiminimo atsirado geismas siekti tik to, kas malonu, ir nenoras patirti tai, kas nemalonu.

---

* Kitaip šiuo klausimu mano filosofas O. Špengleris (miręs 1936 m. gegužės m.). Daugiausia, ką mes galime pasiekti, sako jis, yra savaime esančių, be priežasties ir be tikslo formų atsiradimas, formų, kurios tvyro gamtos besikeičiančio vaizdo pagrinde. Nėra jokio pagrindo manyti, kad esančios tikslingos ir matomos pakitimų priežastys. Atsitiktinumas (likimas), tik kurio dėka atsirado gyvybė, yra sukėlęs pasaulyje nuolat augantį priešingumą tarp augalų ir gyvulių; jis taip pat pagimdė kiekvieną tipą, kiekvieną rūšį ir kiekvieną giminę. Kiekviena forma turi savyje energijos. Visa, ką mes matome, įtikina mus, kad augmenijoje visuomet vyksta gilios ir staigios (mano pabraukta) permainos, kurios yra kosminio pobūdžio, niekuomet neapsiriboja žemės paviršiaus sritimi ir lieka žmogaus išradimams ir supratimui nepasiekiamas dėl jų priežasčių (35—37 psl.).

Diferenciacijos ir integracijos dėsnis. Veikiant nurodytiems dėsniams, gyvybių organai, jiems besiplėtojant, diferencijuojasi. Pirminiai gyviai, pav., protozoa, buvo beveik visai be organų; ir dabar, pav., koks buožgalvis ar šliužys, yra visai nesudėtingas gamtos kūrinys. Šuo, palyginti su šiais gyvūnėliais, yra labai sudėtingas organizmas; pastarojo organai yra labai išsidiferencijavę, jų funkcijos yra pasidariusios labai specialios. Tačiau yra ir kitas tarp tų gyvių skirtumas. Koks šliužys, perkirtus jį, lieka gyvas savo dalyse, o šuns organai labai priklauso vieni kitų ir atkirtus šuniui kurį svarbų organą, šuo žūna. Čia organai yra susiję, integravęsi. Diferencijacija ir integracija pasiekė aukščiausio laipsnio žmoguje. Tiriant žmonių gyvenimą šiais laikais, negalima apsieiti be gamtos mokslų. Gi šitųjų mokslų, kaip aukščiau sakyta ir kaip sako Boklis, yra nustatyta, kad gamtos reiškiniai, pirmu požvilgiu atrodą netaisyklingai ir atsitiktinai vykstą, iš tikrųjų pareina nuo bendrų ir nekintamų dėsnių, kuriuos susekus tik ir galima išaiškinti ir suprasti tie reiškiniai.

Nuo išsivysčiusių gyvulių, turinčių diferencijuotus organus, grįžtant palaipsniu prie mažiau ir mažiau išsivysčiusių, prie protoplazmų, tenka pastebėti, kad gyvūnijos viešpatija neturi griežtos ribos nuo augmenijos, kad gyvybės požymiai pastebimi ir kaikuriuose tobulesniuose augaluose. Tai taip pat tenka pasakyti ir dėl ribos tarp gyvūnijos ir žmogaus, tiek fizinio kūno, tiek ir dvasinių gabumų atžvilgiu. Tie patys dėsniai, kurie veikia gyvūnų gyvenimą, veikia ir žmogų.

Tačiau yra ir kitokių veiksnių žmogaus gyvenime.

Gamtos procesams vykstant Darvino išaiškintu prisitaikymo dėsniu, gamta yra labai didelė savo jėgų eikvotoja, netaupanti savo jėgų, be atodairos siekianti tik tikslo: gyvybes dauginti ir jų rūšis tobulinti. Mes kasdieniniame gyvenime tuo įsitikiname. Medis turi daug žiedų, bet toli gražu ne visi jie užmezga. Jis pradeda auginti daug vaisių, bet toli gražu ne visi jie užauga. Miške suželia daug medelių, bet dėl tankumo jų daug nudžiūsta, neužauga. Tik geriau prisitaikinti galintieji, stipresnieji, gabesnieji išlieka gyventi. Jau minėtas gamtininkas Heksli išskaičiavo, kad kiekviena vidutinio didumo silkė padeda ne mažiau, kaip 10000 kiaušinukų, o silkių skaičius nedaugėja, vadinasi, apie 9998 silkės įpėdiniai žūsta. Tokius pat pavyzdžius yra davęs pats Darvinas ir kiti gamtininkai, kaip Katrfažas (žiūr. L. Uordo 226—234 psl.).

Žmonijos gi gyvenime, kultūrai kylant, tas jėgų eikvojimas kaip tik mažta; apie tai plačiau teks pakalbėti vėliau.

Labai naudingų ir daug technikos išradimų žmogus pasiekė tik dėlto, kad gamtoje veikia pastovūs dėsniai ir kad žmogui pavyko surasti ir pažinti tie dėsniai. Štai vienas kitas kuklus pavyzdys šiai tiesai pavaizduoti.

Aš gyvenau Turkestane. Ten keturis vasaros mėnesius nebūna lietaus. Vanduo daržams, sodams ir dirvoms reikia atitekinti iš upių,

kasant griovius ir griovelius. Tas vanduo atitekinamas ir į aukštas kalvas bei kalnelius, nedarant dirbtinio pompavimo tiktai dėlto, kad upės, iš kurių atiteka vanduo, teka nuo aukštų kalnų, o gamtoje veikia dėsnis, kad susisiekiančiose vietose skysčiai stengiasi pasiekti vienokios aukštumos. Šituo dėsniu naudojantis įtaisytas vandentiekis ir Kaunui: iš šulinių, iškastų Klebonіškių laukuose, vanduo motorų vamzdžiais varomas į esantį Žaliame Kalne rezervuarą, padarytą iš buvusios tvirtovės sandėlio, o iš to rezervuaro jau pats vanduo vamzdžiais, įkastais žemėje ir įtaisytais namuose, užkopia net į penktą šeštą namų aukštą dėlto, kad rezervuaras stovi aukščiau negu šie namai.

Jau buvo sakyta, kad daiktai turi savitarpio pritraukimo jėgą. Mokslininkai yra išskaičiavę tos jėgos kiekybę ir žino kokiu stiprumu žemė traukia prie savęs tą ar kitą kūną, ir todėl gali išskaičiuoti, kaip toli skris daiktas, mestas tam tikru smarkumu, nes ir šios inercijos dėsnius yra sužinoję. Todėl šiandien ir galima visai tiksliai išskaičiuoti, kaip toli skris šautuvo kulipka, arba patrankos sviedinys.

Garsas, pagal gamtos dėsnius, yra sukeltos oro bangos, tiesiai einančios į visas puses. Ištirta žmogaus ausies bugnelio, į kurį garsas atsimuša ir kuris garsą priima, konstrukcija. Žinant ją ir garso skridimo dėsnius, išrasti prietaisai, pav., vamzdeliai, kuriais sekmingai gali naudotis žmonės, netekę klausos. Maža to, išrastas radio aparatas garsui pasiųsti į tolimus kraštus ir jam priimti.

Gal pirmiausia virėja pastebėjo, kad garas turi jėgą ir dar gi nemažą jėgą, nes verdant vandeniui uždengtame inde, garas pakelia dangtį, pro kurį išsprūstą laukan; kai dangtis nupuola ant indo, garas vėl jį pakelia, ir taip dangtis vandeniui verdant be paliovos barškina į indo kraštus. Ištyręs garo pajėgumą ir radęs jį esant galingą, žmogus įvarė garą į plieno cilinderį, kuriame įtaisė rankenas ratams sukti, ir dabar garas stumia didelius sunkius garvežius su keliomis dešimtis sunkių vagonų patiestais kietais bėgiais ratams, kad jie neįsikastų į žemę.

Gana bus pavyzdžių. Gal dabar jau nebekils abejonių, kad visatoje visa kas juda, eina, kinta dėsningai.

3. ŽMOGAUS IR VISUOMENĖS GYVENIMO REIŠKINIŲ DĖSNINGUMAS.

Žmogus yra gamtos kūrinys. Tad galima ir reikia manyti, kad jo kūno gyvenimas priklauso tų dėsnių, kuriais vyksta apskritai gamtos reiškiniai. Gi žmogaus dvasios reiškiniai yra susiję su jo kūnu; tad ir jo dvasios reiškiniai taip pat priklauso gamtos dėsnių. Tiriant žmogaus ir visuomenės gyvenimą, reikia turėti galvoje, kad gamtoje viskas vyksta priežastingumo dėsniu ir kad žmogaus ir visuomenės gyvenimo priežastys yra dviejų rūšių: išorinės, grynai gamtoje vykstančios, ir žmogaus vidaus sielos priežastys. Visi pra-

istorijos ir istorijos laikais įvykę žmonių giminės pakitimai, jos progresas ar regresas, jos laimė ar vargai, viskas yra dviejų priežasčių rezultatas. Išoriniai reiškiniai veikė žmogaus dvasią, bet ir žmogaus dvasia veikė išorinius reiškinius. Iš vienos pusės mes turime gamtą, kurios reiškiniai vyksta pagal tam tikrus įstatymus (dėsnius); tie reiškiniai nuolat veikia žmogų ir jo dvasią, kelia jame aistras, duoda jam bei jo protui impulsus ir stumia jį veikti tam tikra linkme. Iš antros pusės mes turime žmogaus dvasią, kuri priklauso nuo tam tikrų dėsnių, kuri formuojasi jų įtakoje ir kuri sugeba veikti išorinę gamtą.

Žmogaus vyriausias uždavinys yra susekti abiejų rūšių dėsnius, o tam susekimui reikia rasti metodus, patyrimo būdus. Kaip žinome, pagrindinis tyrimo metodas yra indukcijos metodas, stebėjimo, bandymo metodas. Žmogaus ir visuomenės gyvenimui tirti indukcijos metodas yra statistikos metodas, didelių vidutinių skaičių metodas. Juo daryti tyrimai yra davę gausių rezultatų.

Tiriant žmogaus ir visuomenės gyvenimą, mokslininkų nepasitenkinta dabartimi bei istorine praeitimi, bet stengtasi ištirti ir praistorija tai yra tie laikai, kai žmogus dar nesugebėjo užrašyti savo minčių: jų įbrėžti į medį, arba į sausą stiprų lapą, arba iškalti akmenyje. Tačiau iškasenos davė nemaža medžiagos ir tų labai tolimų laikų žmogui pažinti. Salia istorijos egzistuoja nauji sistemingi mokslai: paleontologija, archeologija, antropologija, etnologija, etnografija, eksperimentalinė psichologija, statistika ir pagaliau sociologija; pastaroji naudojasi tiek čia išvardintų mokslų duomenimis bei išvadomis, tiek ir biologijos, botanikos, zoologijos mokslų rezultatais. Boklis teisus, kai jis teigia, kad žmonės yra jau pasiekę tokį išsilavinimo laipsnį, jog jiems turi būti aišku, kad negalima yra rašyti istoriją, nežinant gamtos mokslų (15 p.). Su juom sutinka Kšivickis (327 p.), S. Debjeras (41 p.), Gellvaldas (10 p.) ir kt.*

Visatoje, tad ir žmonijoje, veikia dar šie dėsniai: visa, kas yra gyva, pradedant augalais, siekia išlaikyti gyvybę ir veistis, gimdyti. Gyvuliai ir žmonės siekia turėti maisto ir patenkinti lyties (meilės) geismą. Žmogus išsivystė tais pat keliais ir dėsniais, kaip ir gyviai, patekęs į sudėtingiausią ir tobuliausią žinduolių gyvulių rūšį ir

---

* Kitaip mano filosofas O. Špengleris, teigdamas, kad dideli pakitimai vyksta staiga, nelaukiamai ir kad ta ar kita žmonijos dalis auga, bręsta, pasiekia aukštos civilizacijos ir žlunga, kaip tai yra įvykę su senovės egiptiečiais, babiloniečiais ir kt. Špenglerio vedamoji mintis jo veikalo gale yra šitaip išreikšta: „ducunt fata volentum, nolentem trahunt" (norinčiam likimas vadovauja, nenorintį stumia). Tur būt, panašiai kaip Špengleris, mano ir kun. Maliauskis, bet jis, sakydamas, kad žmogus etikos dėsnius yra gavęs iš prigimties, aiškiai nepasako, ką jis čia teigia: ar antgamtinės jėgos dovana yra tie doroviniai dėsniai, ar gamtos jėgų veikimo rezultatas. Kadangi tame pat pusl. (19) pasakyta, kad pagrindiniai etikos dėsniai esą aiškiai išreikšti 10 Dievo įsakymų, tai klausimo, iš kur eina žmonių ir visuomenės gyvenimo tvarkymas, išrišimas yra autoriui aiškus. Reikia pastebėti, kad gamtoje įvyksta staigios katastrofos: žemės drebėjimai, kranto, kartais su miestu, nukritimas į jūrą ir p., bet šie reiškiniai yra išimtys, o mes kalbame apie normalius gamtos reiškinius.

išsiskyręs iš jos savo ypatingu intelektu, kurio požymiai yra pastebimi įvairiame laipsnyje ir visuose kituose gyviuose. Nėra žinios, kur, kada ir kokia forma pirmiausia pasirodė gyvybė Žemėje. Ar jos užuomazga atklydo į Žemę iš tolimų žvaigždžių, patekusi į meteorus, kai kosminiai lietūs puolė Žemėn, ar šviesos spinduliai atnešė Žemėn pirmąjį gyvybės pradą, ar iš Žemės mineralinių medžiagų savaime, kaip sąmoningo chemiko retortoje, gyvybės pradai išsikristalizavo į pirmąją gyvybę, — tas klausimas turi likti neišspręstas. Tačiau mes turime pripažinti, kad išsivystymas yra ėjęs, kylant palaipsniu, nuo paprasčiausiai, žemiausiai organizuoto gyvio iki geriausiai, aukščiausiai organizuoto, kaip tai yra pasireiškę faunos (gyvūnijos) pasaulyje, tiek ryškių paskirų rūšių kūrimosi plane, tiek ir kiekvieno atskiro individo vystymosi svarbiausiose organizuotumo išdavose. Ši evoliucijos linija pradžią tikriausiai bus gavusi vienos celiulės formoje (protozoa) ir ėjusi palaipsniui per tuščiakūnius gyvulėlius, kurių kūnai sudėti iš odos apvalkalėlio, toliau per sudėtingesnius šliužus (kirmėles), kurie jau turi stuburą ir pilvo šonus, galvą ir uodegą, tarpusavy iš eilės susijusius, tačiau dar į vienos formos dalis (segmentus) pasiskirsčiusius. Tolesnio vystymosi aš čia nedėstysiu, nes tai per toli nuvestų mane nuo šio rašinio temos. Nurodytoji evoliucijos linija pasibaigia žmogumi. Ji yra turėjusi ir turi daug atsišakojusių gyvybės formų, t. y. tokių gyvybės rūšių arba tipų, kurie sudaro visai naujas gyvybės formas, kaip štai: nuodingaodžiai, minkštakūniai (moliuskai), daugiakojai gyvulėliai, arba paukščiai ir šiandien pripildo Žemę, arba kaip praeities didžiuliai gyvuliai, kurie jau yra išnykę. Pr. Weidenreich, iš kurio straipsnio „Menschwerdung" aš imu šią ištrauką (žiūr. Propyläen Weltgeschichte I t. 80—88 p.) tarp kito ko sako, kad mes galime laikyti kaip pakankamai nustatyta, jog visa neturinčių stuburo organizmų rūšių eilė yra galutinai susidariusi Zemės pradžioje (proterozoikume), taigi, visa eilė tų gyvūnų yra baigę vystytis prieš 570 milijonų, o gal net prieš 780 milijonų metų, tačiau mums nėra žinoma, kaip ir kokiais laikotarpiais yra ėję atskiri to vystymosi laipsniai. Seniausiuose Žemės perioduose, siekiančiuose maždaug aukščiau nurodyto amžiaus, randami drauge su žuvimis ir pirmieji stuburiniai gyvuliai, taip pat pirmieji amfibijų ir reptilijų tipai.

Situos gamtininko išvedžiojimus, kuriuose paduodami skaičiai sukelią abejonę, ar gali jie būti nustatyti taip tiksliai, patiekiu tam, kad turėtume vaizdą, kaip palengva vystosi gamtos reiškiniai. Nors ir šiek tiek sparčiau, bet taip pat labai palengva vystosi ir visuomenės gyvenimo reiškiniai, kas bus nurodyta toliau.

Visvien: ar mes prileisime, kad pirmoji žmonių pora išsivystė tik vienoj Žemės vietoj, ar kad tai įvyko įvairiose Žemės vietose, kas tenka laikyti normalesniu dalyku, vienokiems gamtos veiksniams ir dėsniams veikiant, žmogaus tipas visur išsivystė vienodas. Antropologas Kšivickas mano (27 p.), kad evoliucija, kurioj žmogus įgijo

stačią padėtį ir kalbą, skirtingą įvairiose tautose, turėjo savarankiai eiti įvairiose vietose ir įvairiose tautose.

Keturkojų gyvulių tarpe buvo tokių, kurie savisaugos dėlei sliuoginėjo į medžius, laipiojo po medžių šakas. Tuo būdu išsivystė žmogaus rankos ir stovinti padėtis, stačias liemuo. Geismas išlaikyti gyvybę ir veistis, šis visuotinis gamtos dėsnis, buvo priežastis išsivystyti žmogui iš gyvulio ir jam toliau vystytis, tobulėti. Savisaugos sukeliamieji geismai davė žmogui išgyventi jausmus: pirmiausia smagumo ir nesmagumo (kentėjimo), o tie jausmai gimdė intelektą, būtent — atmintį apie tuos jausmus ir galvojimą, kaip pasiekti to, kas duoda smagumo, ir išvengti to, kas sukelia kentėjimą. Primityvus žmogus maitinosi augalų vaisiais, šaknimis ir pan. dalykais, kurie tiko jo kūnui virškinti. Kadangi tų daiktų vienoj vietoj buvo nedaug, tai žmogui, visvien vyriškiui ar moterei, teko bastytis, klajoti, ieškant maisto. Tokiose sąlygose gyvenant, vyrai ir moterys turėjo atskirai gyventi, kad jiems būtų lengviau išsimaitinti. Lytiniai santykiai jų tarpe galėjo būti tik atsitiktini, pripuolamai susitikus. Atlikę lytinį santykį, vyriškis ir moteris turėjo vėl išsiskirti.

Moteris gimdydavo ir savo krūtimis penėdavo kūdikį. Tad tarp motinos ir kūdikio susidarė giminiškos meilės santykis.

Ilgainiui sustiprėjęs žmogaus intelektas pajėgė pastebėti, kad jam lengviau, geriau gyventi draugėje su kitais žmonėmis*. Visų pirma, nuolat gyvenant drauge su moterim, dažniau galima patirti meilės malonumus. Be to, įvyko tam tikras darbo pasidalinimas tarp vyro ir moters, taip pat ir vaikų. Toliau žmogui teko patirti bendravimo su suaugusiais vyriškiais gerumus: daugiau jėgų kovai su plėšriais žvėrimis ir kt. Gyvenimas draugėje su kitais žmonėmis davė tiek daug patogumų, taip labai lengvino vargą, reikalingą maistui įsigyti ir pavojui nuo gamtos jėgų ir plėšriųjų žvėrių šalinti, kad reikia manyti, jog žmonių imta draugėje gyventi labai ir labai senai, praistorijos laikais. Gi istorija jau visur, kur tik atrandami istoriški duomenys, randa žmones draugėje gyvenančius.

Aš čia negaliu gilintis į psichologijos klausimus: įspūdžių, jausmų, geismų ir intelekto išsivystymą individe, jam vienam ir drauge su kitais gyvenant; paliečiu tai tiktai tiek, kiek man yra būtinai reikalinga bendram žmogaus vystymosi procesui vaizduoti, veikiant gamtos įstatymams.

Žmonėms gyvenant draugėje, lengviau pajėgiant aprūpinti save maistu ir dažniau tenkinant meilės geismą, teko turėti daugiau ir įvairesnių įspūdžių, pergyventi daugiau įvairesnių jausmų, turėti daugiau įvairesnių geismų, negu gyvenant vienišai. Plėtojosi,

* Kaip fizinis žmogus išsivystė bendra visatos evoliucijos eiga, taip išsivystė žmonių bendravimo formos, jų junginiai. Visuomeninis pradas yra randamas visose gamtos srityse, o gyvūnijoje jis yra ypač labai ryškiai pasireiškęs. Kaip pavyzdžius prisiminkime skruzdėles ir bites. Viočeslavo Šiškovo romane „Ugrium upė" Šapošnikov'as taip sako: „Štai, sakykim, voverės... Tai kaimenės gyvulys, tai yra, čia vėl matote socialinių santykių dėsnį, visuomeniškumas skruzdžių viešpatijoje taip pat yra žinomas" (192 p.).

brendo, augo ir tobulėjo žmogaus smegenys ir intelektas. Didysis, Darvino atrastas ir daugelio mokslininkų, jo teorijos šalininkų, gausiais duomenimis paremtas, gamtos reiškinių vystymosi (evoliucijos) procesas vyksta dviejų rūšių veiksniams veikiant. Augmenijoje veikia tiktai grynai gamtiniai prisitaikymo ir paveldėjimo dėsniai; pav., augalų grūdai gema tik vėjui, vabzdžiams ar paukščiams pernešant vienos lyties pradus į kitos lyties pradus žieduose. Gyvulijoje, kurioje gamtos jėgos pagimdo naujos rūšies jėgą, — intelekto jėgą, — jausmus ir geismus — veikia dar ir antroji, labai stipri ir plati veiksnių rūšis. Gyvulys, atsimindamas, koks augalas duoda jam gardesnį ir sotesnį maistą ir kuri patelė gali patenkinti jo meilės geismą, matydamas, kur tasai objektas yra, pats eina augalą nukasti, su patele mylėtis.

Juo stipriau yra išsivystęs gyvulio intelektas, juo stipriau veikia jausmų ir geismų veiksniai.

Stipriausiai veikia žmogaus intelektas, kurio išsivystymas ir veikimas, kaip buvo nurodyta, labai priklauso nuo pirmos rūšies veiksnių, t. y. nuo grynai gamtinių evoliucijos veiksnių.

Intelektas daugina ir stiprina geismus, o šie gimdo norus ir siekimus, kurie stumia žmogų judėti ir veikti.

Veikiant ir judant, t. y. vykdant norus ir siekimus, žmonėms, gyvenantiems draugėje, tenka susidurti tarpusavy, nes susidaro norų ir siekimų priešingumai.

Kaip gamtoje reiškiniams vykti trukdo daiktų trynimasis, pav., vandeniui tekėti trukdo žemės nelygumai, medžiui augti trukdo kiti didesni medžiai, arba akmenys ir t. t., taip ir žmonėms, drauge gyvenantiems, trukdo veikti nuolatinis tarp jų trynimasis, jų siekimų susidūrimai, pav., vienas nori tam tikrą žemės sklypą dirbti ir kitas to pat nori ir t. t. Kadangi trukdymus sudaro priešingi žmonių siekimai, o siekimai priklauso nuo visatos dėsnių, tai ir tie trukdymai priklauso nuo pastarųjų.

Žmonės, turėdami intelekto jėgas, galvoja, ieško ir suranda priemones tam trynimuisi, tiems trukdymams šalinti.

Šitos priemonės yra etikos ir teisės taisyklės. Kadangi jų priežastys ir aparatas jas sukurti vyksta pagal visatos dėsnius, tai ir šios priemonės — etikos ir teisės taisyklės — priklauso nuo tų pat dėsnių. Žmogus su visomis savo savybėmis, su savo smegenimis ir intelektu, priklauso didelio evoliucijos dėsnio, tai ir jo kūriniai, — etikos ir teisės taisyklės, — taip pat priklauso evoliucijos dėsnio, dėsningo vystymosi istorijos eigoje.

Tie žmogaus veiksmai, kurie valdomi intelekto, yra kultūros ir civilizacijos kūrėjai. Pirmas ir svarbiausias žmogaus reikalas yra jo gyvybę išlaikyti, prasimaitinti. Tam tikra maisto atsarga, kuri duoda žmogui atliekamo laiko, yra būtinai reikalinga kultūrai kurti, nes tik turėdamas maisto atsargą žmogus turi laisvo laiko galvoti.

Kaip maistui įsigyti ir gyvybę išlaikyti, taip ir maisto tam tikrai atsargai turėti svarbiausios gamtos sąlygos yra šios: a) tinkamas klimatas, būtent, šiltas klimatas, arba net karštas klimatas,

b) geras dirvožemis ir c) tinkama vietos topografija, bendras vietos gamtinis vaizdas.

Maistas yra reikalingas žmogui jo kūno šilimai palaikyti ir jo kūno aikvojamiems audiniams atnaujinti. Šiltame klimate šilima mažai aikvojama, tad ir maisto reikia mažiau; be to, tokiame klimate beveik nereikia kūnas dengti nuo šalčio. Maisto rūšis čia turi būti kitokia, negu šaltame klimate, būtent, turi būti augalų maistas, audiniams atnaujinti tarnaująs, o ne mėsa ir riebalai, kurie yra reikalingi kūno šilimai palaikyti. Derlinga šilto klimato žemė tiekė žmogui daug augalų, tinkamų maistui, dar jam nemokant dirbti žemę. Gausingo maisto lengvas įgijimas, šilto klimato gyvenimo sąlygos, nereikalaujančios didelių išlaidų gyvybei palaikyti, davė žmogui galimumo taupyti, turtėti. O turto sutaupymas yra pirmoji sąlyga progresuoti, nes tada turima laiko galvoti, įgyti žinių. Sukaupiant turtą, vyksta žmonių pasiskirstymas į beturčius ir turtuolius. Vieni sumanesni, greičiau daro sutaupas patys vieni, arba sugeba tam tikslui panaudoti kitų darbą. O sudarę nors mažą maisto atsargą, tuo pat įgija daugiau jėgos išnaudoti beturčių darbą, dar daugiau sutaupų pasidaryti. Praturtėję turi laiko užsiimti galvojimu, mokslu, menu, išradimais. Ilgainiui šis skirtumas tarp žmonių darėsi vis didesnis ir didesnis. Tokią būklę turtuoliai paskelbė esant šventą, antgamtinių jėgų duotą ir, be to, jai saugoti sukūrė mokslą ir etikos bei teisės taisykles.

Taip vyko kultūros ir civilizacijos kūrimas pradžioje. Gi kai žmogaus žinių lobynas pasidarė gausus, kai technika pasiekė tinkamo tobulumo, tuomet ne karštas klimatas, bet vidutinis klimatas pasirodė tinkamiausias kultūrai ir civilizacijai kurti, dėlto, kad jų kūrimas daugiausia pareina nuo žmogaus darbo, o tik vidutinis klimatas yra tinkamas žmogaus darbingumui, gi karštas klimatas silpnina energiją ir mažina darbingumą.

Istorijos faktai vaizdžiai patvirtina auksčiau išdėstytas mintis. Gilioje senovėje palyginti aukšto laipsnio kultūra ir civilizacija buvo sukurtos: Kinijoje, Indijoje, Babilonijoje, Asyrijoje, Egipte, Meksikoje, Peruje, kiek vėliau Graikijoje ir Romoje. Kinijoje ir Indijoje gamta davė žmogui maistingą augalą — ryžius, Egipte — finikus, Meksikoje ir Peruje — kukuruzą ir bananus ir t. t.

Tačiau tokiuose kraštuose, kaip pav., Indija, kur karštas klimatas yra priežastis didingų audrų ir kur dažnai vyksta žemės drebėjimai ir kiti didingi gamtos įvykiai, sukeliantieji žmoguje didelę baimę bei nuostabą, žmogaus dvasia buvo tų įvykių prislėgta. Tie įvykiai turėjo didelės įtakos žmogaus būdui susidaryti ir jo psichikai tam tikra linkme vystytis.

Be to, karštas klimatas yra sveikatai kenksmingas. Ne tiek mirtis neigiamai veikė žmones, kiek ligos; svarbiausia žala buvo toji, kad didingi gamtos įvykiai ir ligų sukeliami kentėjimai stabdė tiriantį galvojimą, slėgė žmogaus dvasią, lenkė ją prieš didingus įvykius, vertė žmogų manyti ir tikėti, kad veikia antgamtiškos, nenu-

galimos jėgos, dievai. Atsirado žmonių tarpe tokių, kurie skelbėsi sugebą tas antgamtiškas jėgas, tuos dievus palenkti žmogaus naudai. Situos asmenis plačios masės ėmė labai gerbti ir jais tikėti. Mokslininkas Sarlerua sako, kad maro žaizdos yra aukuro tarnautojams rugiapiūtės priežastis (Boklis, 49 p.).

Ir istorija liudija, kad Kinijoje ir Indijoje kultūros ir civilizacijos progresavimas ilgiems amžiams sustojo, o Graikijoje, kur gamtos įvykiai nėra tokie baisūs ir didingi, kaip anuose kraštuose, žmogaus intelekto išsilavinimas pasiekė aukšto laipsnio ir kultūros ir civilizacijos kūryba taip pat čia iškilo ligi didelio tobulumo. Reikia atsiminti, kad žmogaus kūno ir dvasios jėgos palyginti su gamtos jėgomis ir įstatymais yra silpnutėlės ir kad jo vienintelė ir didžiausioji jėga yra paremta tikru gamtos jėgų ir įstatymų (dėsnių) pažinimu bei sugebėjimu valdyti ir naudotis tomis jėgomis ir tais įstatymais. Juo tikriau yra žmogaus pažinta gamtos jėgos ir dėsniai, juo aukštesnė jo pasiekta kultūra.

Istorijos žinios siekia negilios senovės laikus: Indijoj apie 1800 metų, Kinijoj apie 3000 metų, Egipte apie 5000 metų, Palestinoj apie 2500 metų prieš Kr. Praistoriniai tyrinėjimai, kaip buvo aukščiau sakyta, duoda pagrindo giliau įžvelgti žmonijos praeitin: nulyginti akmenys, rago įrankiai, laužų liekanos, suskaldyti gyvulių kaulai, iš kurių iščiulpti smegenys, ir kiti daiktai, iškasti iš žemės sluoksnių (Kšivickio teigimu, tik viename Somos upės slėnyje buvo iškasta apie 80.000 titnagų, liudijančių protaujančio žmogaus veiklą), — tie visi daiktai duoda pagrindo spręsti apie žmonių būklę, įpročius, užsiėmimus bei kultūrą ir leidžia mokslininkams teigti, kad visa tai siekia žmogaus gyvenimą buvusį prieš šimtus tūkstančių metų.

Vienodos gamtos sąlygos ir vienodi jos dėsniai sudarė sąlygas vienodam žmogaus tipui susidaryti visuose Zemės planetos kraštuose. Tačiau kaip kiekvienam yra žinoma ir kaip mano jau buvo priminta, įvairiuose kraštuose yra ir įvairių gamtos sąlygų: klimato topografijos ir kt. atžvilgiu. Įvairios gamtos sąlygos sudarė žmonių rases, kurios turi kaikuriuos visai skirtingus požymius. Pav., kinų ir arijų kalbos savo struktūra yra visai skirtingos, nieko bendra tarp savęs neturinčios. Tie požymiai liudija, kad rasės visuomet atskirai ir savarankiškai yra išdygusios, taip pat atskirai išaugusios ir išsivysčiusios.

Tad ir savo kultūrą bei civilizaciją rasės atskirai ir savarankiai yra kūrusios. Bet kadangi rasės buvo daugelio tų pačių gamtos veiksnių veikiamos, tai jų kultūrų ir civilizacijų požymiai daugumoje yra beveik vienokie. Pav., puodas daug kur sugebėta savarankiai, bet vienaip pasidaryti, aptepant moliu tikvos žievę arba pintinę. Trumpai sakant, techniškai kultūrinė evoliucija įvairiuose kraštuose ėjo vienokia linkme, nors savarankiškai kuriama. Atsitiktiniai teko žmogui pažinti ugnies savumai: perkūno gaisras, arba vulkano ugnis iškepė vaisių ar mėsos gabalą, kurį valgydamas pažino ugnies gerą veikimą. Jam teko suduoti titnagas į akmenį, arba akmuo į ak-

menį taip, kad ištriško kibirkštis; betrinant medžio šaką į kitą tokią pat šaką medis ėmė šilti, o dar labiau betrinant ir užsidegė. Žmogus rūpinosi saugoti žarijas ateičiai, darė sau židinį. Židinys yra randamas visur pas primityvius žmones. Židinio saugojimas turėjo didelės įtakos žmonių savitarpiniam gyvenimui pakitėti, nes jo saugojimas buvo darbo pasiskirstymo priežastis. Moteriai, dėl jos fiziologinių ypatybių, geriau tiko saugoti židinį, o vyrui — rūpintis surasti maisto. Kai buvo pramokta virti valgį, atsirado reikalas turėti maisto produktų atsarga. Turint maisto atsargas, išnyko reikalas žudyti silpnus vaikus ir bejėgius senelius, kas buvo iki tol daroma. Ypač seneliai pasidarė reikalingi pagelbininkai židinį saugoti.

Medžiaginės techniškos evoliucijos vienodumas ir medžiaginių gamtos sąlygų vienodumas sudaro visuomenės būklės evoliucijos vienodumą. Skirtumai yra kiekybėje ir evoliucijos tempe, bet ne kokybėje ir esmėje.

Kaip jau buvo anksčiau pastebėta, visuomenės reiškiniams tirti indukcijos metodas yra statistikos, didelių vidutinių skaičių metodas. Šitokie tyrimai pav. rodo, kad visose tautose vyrų ir moterų yra vienokie skaičiai, kad tautoje kasmet gema ir miršta beveik tiek pat, tai yra šiemet tiek pat, kiek ir pernai; ir daug kitų dėsningai vykstančių reiškinių šitokiu metodu išaiškinta. Vienodumą tautose randame visuomenės struktūros formose, o taip pat ir kituose žmogaus dvasios pasireiškimuose. Ar imsime tikybų plėtojimąsi, ar šeimos, ar nuosavybės, ar valstybinės valdžios evoliuciją, visose įvairiose žmonijos grupėse, nepriklausomai viena nuo kitos išsivysčiusiose, rasime vienokias plėtojimosi formas ir jų dėsningą eigą. Todėl antropologai ir teigia, kad dabarties laukiniai žmonės duoda civilizuotų tautų praeities vaizdą. Leturno sako, kad mirusių kartų eilė išeina iš kapų. Tų kartų gyvenimui atgaivinti nereikia ypatingos fantazijos. Mes turime jas prieš save ir galime tirti, kaip norime. To, kas buvo, atgaivinimas yra dabarties aprašymas. Todėl mes galime atnaujinti visų mūsų visuomeninių įstaigų embriologiją. Tolimiausioji praeitis dar yra gyva (imu iš Kšivickio, 30 p.). Vienodumas nėra tapatybė, bet liudija, kad evoliucija visur vyksta veikiant tiems patiems dėsniams.

Mokslininkas Morganas yra paskirstęs žmogaus ir visuomenės evoliucijos eigą epochomis. Tam paskirstymui pagrindan jo paimta tai, kad tarp žmogaus pragyvenimo šaltinių ir technikos iš vienos pusės ir visuomenės reiškinių iš antros pusės yra glaudus sąryšis. Morganas skiria tris epochas: a) laukinės būklės epocha, kai žmogus dar nemokėjo daryti indų ir maisto atžvilgiu visiškai priklausė nuo gamtos, atsitiktiniai gamtoje surasdamas maisto; b) barbarų būklės epocha, kai žmogus jau išmoko auginti augalus maistui ir prijaukino naminių gyvulių, bet dar nežinojo rašto; c) civilizacijos epocha, kai žmogus jau moka vienokiu ar kitokiu būdu rašyti ir yra išvystęs amatus bei pramonę.

Pirmąsias dvi epochas Morganas skirsto dar į periodus: žemesnį, vidutinį ir aukštesnį laukinės ir barbariškos būklės laipsnį. Žemojo laukinės būklės periodo dabar jau nesą. Vidutinis tos epochos laipsnis yra tas, kai žmogus jau yra suradęs ugnį ir išradęs jietį bei lanką; pirmieji įrankiai šiame periode buvę titnagas ir lazda. Aukštasis laukinės būklės periodas buvo tas, kai žmogus išmoko daryti indus, pinti pintines, drožti iš medžio kamieno valtis ir t. t. Aš smulkiau nedėstysiu Morgano schemos, kurios smulkmenose galima nemaža abejotinų dalykų pastebėti. Tačiau pagrindinė mintis — evoliucinės raidos mintis — yra teisinga. Laukinės būklės sąlygos neleido žmonėms gyventi didelėmis grupėmis, kas ir dabar tikrovėje dar randama (Kšivickis, 49 p.).

Žmoniškumo, etikos ir teisės reiškinių evoliucijai vaizduoti man taip pat teks skirstyti istoriją į dideles epochas: 1) primityvinio žmonių gyvenimo etika ir teisė, 2) viduramžių Europos gyventojų etika ir teisė ir 3) naujųjų laikų etika ir teisė. Nurodytos epochos neturi griežtų ribų: socialiniai reiškiniai plėtojasi palengva ir jų užuomazga dažnai randama jau ankstybesnėje epochoje, kai etikos ir teisės srityje dar viešpatauja visai priešingi reiškiniai.

4. PRIMITYVINIO ŽMONIŲ GYVENIMO ETIKA IR TEISĖ.

Etika ir teisė yra žmonių bendruomenės reiškiniai: žmogui vienam gyvenant nereikia nei etikos, nei teisės taisyklių. Socialinio santykio esminis požymis yra tai, kad du arba daugiau žmonių verčia vienas kitą veikti, arba neveikti. Tos prievartos formos yra įvairiausios: ne tik liepimas ir draudimas, bet ir maldavimas, prašymas ir pan. yra prievartos priemonės. Kartais prašymas yra griežtesnis įsakymas už liepimą, pav., kai prašo tas, kuris turi jėgos priversti. Priverčiamasis santykis tarp dviejų asmenų yra socialinių santykių tipas, kurį pažindami mes pažįstame ir grupių socialinius santykius. Pirmoji svarbiausioji žmonių bendravimo rūšis buvo pagrįsta jėga ir prievarta, galėjimo ir valios nelygybe. Šita bendravimo, jėgos palaikomo, rūšis gali būti laikoma valdymo tipu. Motinos viešpatavimas vaikų atžvilgiu duoda seniausią valdymo formą (pavyzdį). Lytinių santykių senovėj būta visai pripuolamų, atsitiktinių; sūnūs ir dukterys nežinojo savo tėvo, o su motina juos siejo gamtinės sąlygos: motina ilgai, po kelis metus, penėjo kūdikius savo krūtimis, žiaurioje kovoje dėl būvio ji ir vėliau padėdavo savo vaikams rasti ir įsigyti maisto. Sveicarijos mokslininkas teisininkas J. J. Bachovenas, galima sakyti, pirmas ištyrė ir aprašė motinos viešpatavimo šeimoje faktus talentingame savo veikale „Mutterrecht“ (Motinos teisė). Jisai rado gausių duomenų, tyrinėdamas vienos senovės graikų tautelės, likiečių, gyvenimą. Žinios apie likiečius yra istoriko Herodoto duotos. Iš jo sužinota, kad likiečiai vadindavo savo vaikus ne tėvo vardu, kaip kad kiti graikai, kurie toliau buvo pažengę kultūros išsivystyme, bet motinos vardu, kad giminystės laipsnius jie skaičiavo motinos pro-

senių eile ir vaiko padėtį lėmė motinos padėtis bendruomenėje; likiečių papročio teisė buvo nustačiusi paveldėjimo teisę tiktai po motinos. Etnografai tyrinėtojai tokius pat papročius, kokius Bachovenas aprašė buvus pas likiečius, rado ir kitų praeities primityvių tautų gyvenime, o taip pat ir dabarties laukinių tautų gyvenime. Žymesnieji tyrinėtojai priėjo išvadą, kad šeima, motinos teise tvarkoma, yra visuotinoji pirmpradė šeimos forma. Pav., J. Lipertas, specialiai tyrinėjęs šeimos istoriją, teigia, kad naujausieji tyrinėjimai yra davę turtingos medžiagos šeimos istorijai pažinti ir kad šeima prasideda gamtos ryšiu, kuris jungia kūdikį su motina ir išsivysto giminystė motinos linijoje, gi organizacijai tobulėjant susidaro motinos teisė.

Gamtinės gyvenimo sąlygos ir motinos meilė kūdikiui buvo veiksniai, kurie sudarė pirmąjį pastovų žmonių bendravimą. Motina dėl jos meilės kūdikiui pirmiausia peržengė savo „aš" ribas, pirmoji ėmė rūpintis kitu žmogumi (kūdikiu). Ilgai motinos penimas ir globojamas jaunuolis(ė) taip pat pajuto motinai prisirišimą ir meilę.

Kraujo giminystės ryšis buvo antras veiksnys, kuris siejo žmones į bendruomenę motinos valdžioje. Mėnesinių kraujavimų išnykimas, moterei pastojus nėščia, rodė esminį žmogaus būties sąryšį su motinos krauju. To pat kraujo turėjo savyje broliai, ir seserys, ir seserų vaikai. Tad kraujas, kaip dvasinių ir fizinių žmogaus jėgų šaltinis, buvo priemonė glaudiems ryšiams tarp žmonių plėstis.

Kšivickis nurodo ir dabar esant motinos teisės požymių daug kur Afrikoje ir kitose šalyse: Siera Leone krašte, Aukso Kranto gyventojuose, nairų tautoje Indijoje (72 p.), Amerikos čiabuviuose (162 p.), malajuose (173 p.). Daug kur primityviose tautose randamas paprotys susibroliauti kraujo sumaišymu, ar tai įleidžiant kraujo į žaizdą, ar išgeriant kraujo. J. Lipertas nurodo tokį paprotį ir dabar esant Afrikos ir Madagaskaro tautose (8 p.).

Visų primityviausiuose laikuose broliai ir seserys, arti begyvendami, turėjo lytinius santykius ir gimdė kūdikius. Todėl, paveldėjimo dėsniui veikiant, susidarė pastovūs rasių požymiai. Kūdikiai žemesniame kultūros laipsnyje gyvenančiose tautose ir dabar motinų ilgai, net po kelis metus yra žindomi, kas man teko pačiam matyti Turkestano čiabuviuose. Kad žindančiam kūdikiui nebūtų konkurento, moteris susilaiko nuo lytinių santykių su vyru. Ši aplinkybė vėlesniais laikais buvo viena priežasčių kelias žmonas turėti, bent dvi ir tiek, kiek vyras pajėgia išmaitinti, o taip pat ir prostitucijai tarpti.

Ryšis kūdikio ir motinos yra žmonėse stipresnis, nei kituose gyvuliuose, kur tas ryšis kur kas trumpesnį laiką tebūna. Ilgas gimusio kūdikio bejėgiškumo laikas, kurio metu jis pats negali savo gyvybės apsaugoti, yra šių gerų etinių pasekmių priežastis. Motina kad ir primityviausiais žmogaus gyvenimo laikais negali užmiršti tos meilės ir tų aukų, kurias ji skyrė savo kūdikiui: jis visada lieka jos kūno ir dvasios dalis. Kūdikiui augant betarpiškoj motinos globoj ir esant aprūpinamam iki to laiko, kai jis ima suprasti motinos meilę ir jaus-

ti, kad jo priklausomumas nuo motinos jau pasibaigė, jame taip pat susidaro dėkingumo jausmas motinai ir į motinos meilę jis atsako taip pat meile. Taigi, pirmasis etikos ryšis buvo motinystė ir pirmiausioji teisė buvo motinos teisė.

Motinos valia vienam ar keliems savo vaikams valdyti tikriausia išsivystė į valią motinos - valdovės, kuri, kaip karalienė, valdė sūnus, dukteris, anūkus ir sekančias kartas; jos klausė vyrai, kurie ieškojo sau jos dukterų palankumo. Vyras medžiojo, žuklavo, klajojo, o moteris su vaikais saugojo vieną vietą, židinį, pati saugojosi ir kūdikius saugojo nuo žvėrių ir kitų pavojų. Pastogė, kurią ji padarė kūdikiui, tvora, kurią ji sutvėrė pasislėpti nu vėjo, ugnis, jos nuolat kurstoma, — vis tai buvo namų kūrimo pradžia. Moteris buvo židinio ir namų valdovė. Iš to eina ir dabar visur žmonai priklausanti virtuvės ir maisto gaminimo priežiūra. J. Lipertas nurodo, kad mūsų laikais matriarchatas dar esąs Afrikos tautelėse, o istoriko Strabono, gyvenusio Kristaus laikais, raštuose yra pažymių matriarchatą buvus Kantabriuose, dabarties baskų proseniuose.

Tačiau ilgainiui vyko žmogaus gyvenimo pakitimai. Motina, žindydama ir nešiodama kūdikį, galėjo tik lengvesniais būdais pasiekiamą maistą įsigyti. Vyriškis gi, būdamas laisvas, siekė aukščiau kabančių vaisių nusiskinti, lenkė šakas, griebė gyvulius. Jame vystėsi ir išsivystė didesnė fizinė jėga, negu moteries. Greta su stiprėjančia jėga stipriau veikė vyrą lytinis patraukimas prie moters. Fiziniai stipresnis vyriškis užsimanė valdyti moterį ir vaikus, turėti sau moterį pastoviam gyvenimui su jąja. Vienas vyras norėjo turėti šią moterį sau, kitas sau. Kas pirmiau pagrobė moterį, tas turėjo ją sau žmona. Tyrinėjimai rodo, kad moterų grobimas, kaip sekanti po matriarchato šeimos forma, randama visur. Vyras paėmė viršų ant moters ir ėmė valdyti šeimą. Šita šeimos forma yra mokslininkų vadinama patriarchatu — tėvo valdymu, o pirma buvusi šeimos forma yra vadinama matriarchatu — motinos valdymu.

Moteries grobimas buvo pavojingas veiksmas: merginos broliai ir giminaičiai, taip pat grobiko konkurentai, galėjo pagauti jį su grobiu, įveikti, atimti ir jį patį nugalabinti. Todėl merginų grobimas, palyginti, greit buvo pakeistas jų pirkimu. Žmonų pirkimas dar ir dabar daug kur stipriai įsigyvenęs paprotys. Man prieš 30 metų gyvenant Turkestane to krašto čiabuviuose buvo šitoks paprotys: vyriškis žmonai įsigyti turi išmokėti merginos tėvams, arba jei ji našlaitė, jos giminei „kalim"-ą, tam tikrą kainą pinigais ir kilnojamuoju turtu. Kas negalėjo iš karto sumokėti kalimą, mokėdavo jį ilgus metus, vis dar negaudamas žmonos. Mano buto namų šeimininko sode, Taškente, dirbo uzbekas, apie 40 metų amžiaus vyras. Man paklausus jo, ar jis jau vedęs, atsakė, kad dar ne, nes dar nėsąs baigęs mokėti kalimą. Viena kirgizė apskundė man, kaip teismo tardytojui, vieną vyriškį, kad jis jėga iššaginęs jos dukrelę, 12 metų mergaitę. Tardant skundžiamasis, didelis ir stiprus vyras, pareiškė man, kad toji mergaitė esanti jo žmona, kad jis yra ją pirkęs ir todėl daręs su

ja, kas jam reikia. Ir iš tikrųjų, paaiškėjo, kad vedybų apeiga pas „mulą“ (šventiką) buvo atlikta. Mokslininkai tyrinėtojai, kaip J. Lipertas, Kšivickis ir kt. duoda labai daug žinių apie įvairiose tautose buvusį moterų grobimą ir apie buvusį ir daug kur dar tebėsantį žmonų pirkimą. Pav., Kšivickis nurodo, kad Vakarų Sudane ir Kongo upės tekmės kraštuose žmona yra perkama ne tiek dėl laukiamų iš jos smagumų, kiek dėl jos privalumo gimdyti vaikus (101 p.).

Tačiau ilgainiui, gyvenimo sąlygoms kitėjant, žmona, nors ir perkama, taip pat turėjo įnešti vyrui turto. Yra duomenų, kad jeigu moteris neturėjo iš ko įnešti vyrui turto, tai prieš ištekant savo kūnu užsidirbdavo. Toks uždarbiavimas tikslu ištekėti buvo laikomas natūralus, visai doras. Tokios rūšies reiškinį man teko sužinoti iš neseniai mirusio garsaus publicisto Dioneo straipsnio, paskelbto dar man studentaujant. Dioneo tuomet gyveno ištrėmime arti Kamčatkos. Sito pusiasalio šiaurėje vienam mažam miesčiukui vyriausybės įsakymu buvo kasmet kartą atvežama iš Vladivostoko miltai duonai visiems metams. Miltai buvo skirstomi taip, kad tektų kiekvienam gyventojui. Anot Dioneo, to miesčiuko mergina, kuri turėdavo daugiau povainikių vaikų, greičiau surasdavo sau vyrą, greičiau ištekėdavo, nes vaikai buvo geras jos kraitis, — jai tekdavo daugiau miltų.

Primityviuose žmonėse vyrui įgijus viešpatavimą, žmona ir vaikai buvo laikomi šeimos galvos (tėvo) nuosavybe ir visiškai priklausė jo valdžiai. Kaip pavyzdį atsiminkime Romos patria potestas. Šeima yra draugija, kuri skatiną kultūros kūrimą: medžiaginės kultūros, daugindama žmogaus jėgas, dvasinės kultūros, ugdydama simpatijos ir meilės jausmus tarp šeimos narių, plėtodama jų protą ir kitus gabumus. Iš simpatijos ir meilės šeimos nariams žmoguje vystėsi žmoniškumo jausmas santykyje ir su kiekvienu žmogumi.

Moteriai vyraujant šeimoj, ji turėjo daug vyrų, su kuriais atlikinėjo lytinius santykius; ši šeimos forma yra vadinama poliandrija (daugelio vyrų šeima), o kai vyriškis ėmė vadovauti šeimai, jis turėjo daug žmonų ir tokia šeima yra vadinama poligenija (daugelio žmonų šeima). Pastaroji šeimos forma kur kas ilgiau laikėsi nei pirmoji; dar ir dabar ji daug kur yra. Kaip jau buvo sakyta, primityviuose žmonėse visvien kokia šeimos forma iš tų dviejų bebūtų, santykiai tarp šeimos narių buvo paremti jėga, prievarta: silpnesnis tarnauja stipresniojo malonumo jausmui patenkinti, o visų silpniausias yra tiesiog vergo padėtyje. Tačiau esant moteries teisei, tas jėgos santykis, tenka manyti, yra buvęs tik tarp motinos ir vaikų. Vyraujant tėvo teisei, žmona ir vaikai buvo pilnoje vyro - tėvo valioje. Tėvas turėjo teisės į vaikų gyvybę, jis galėjo juos net nužudyti. Buvo laikai, kuomet žmonės ne tik įveiktus priešus sunaudodavo sau maistui, bet ir savo vaikus. Ilgainiui, sušvelnėjus žmogaus žvėriškumui tiek, kad jau buvo nustota savo šeimos nariai valgyti, vis dėlto maisto trūkumas priversdavo žmones žudyt savo pasenusius gimdytojus, arba silpnus vaikus.

Vyrui paėmus šeimos vadovavimą, žmonai teko sunkūs darbai dirbti ir, apskritai, ji pateko į beteisišką padėtį. Etinės pažiūros susidarė tokios, kad vyrui visa kas galima, gi žmona privalo tarnauti vyrui ir daryti jo gyvenimą malonų. Štai, pav., Jokūbo Lija, manydama, kad ji jau negalinti gimdyti vaikų, parūpino savo vyrui sangulovę — tarnaitę Silfą, tikėdama, kad dievas atlygins jai už tai, kad ji atidavė savo tarnaitę vyrui.

Ugnis turi dideliausios reikšmės žmogaus gyvenimui. Kad ji neužgestų, viešpataująs vyriškis ne tik iš žmonos reikalavo saugoti židinį, bet ir tam tikroms merginoms pavedė nuolat prie jos budėti; atsiminkime lietuvių vaidilutes. Ilgainiui vyriškis, bevadovaudamas šeimai, ne tik šeimoje, bet ir bendruomenėje įgijo tokią didelę galybę, kad net ir aukščiausią, galingiausią dievą jis ėmė vaizduoti vyrą esant; deivės, meilės ar ugnies globėjos, atsidūrė to aukščiausiojo dievo valdžioje.

Primityvūs žmonės nežinojo nuosavybės. Jiems rūpėjo tik tuo tarpu numalšinti alkį, pasisotinti. Jie dar nesuprato reikalo saugoti maistą ateičiai. Panašus nusistatymas dar ir dabar pastebimas kai-kuriuose laukiniuose. Keliautojas Fritšas sako apie Afrikos bušmėnus, kad jie yra visai abejingi nuosavybės atžvilgiu. Jie nežino sąvokos „vogti", ir todėl ima svetimą, nes laiko savu. Aptanas, ilgai gyvenęs Pietų Amerikos indiečių tarpe, teigia, kad rūpintis maisto atsarga daugiau kaip vienai dienai yra priešinga jų prigimčiai; jie nepripažįsta nuosavybės teisės maisto dalykams ir ima sau svetimą derlių, nors jis augtų ir aptvertoj dirvoj.

Žmogus pirmiausia pradėjo laikyti savu tai, ką jisai savo darbu parūpino sau, ką jisai pasidarė. Jei kokius daiktus įsigijo ne vienas, bet bendrai su kitais, tie daiktai buvo laikomi visų daiktais, buvo komunistinė nuosavybė, mūsų laikų terminu kalbant. Privatinės nuosavybės daiktais vėliausia pasidarė tie daiktai, kuriuos gamta duoda ir kuriuos žemė išaugina savaime, neprisidedant prie to žmogui. Pav., valstybės miškai ir mūsų plačiųjų masių vis dar laikomi dievo duotais ir todėl kirsti iš jų medžius nelaikoma nedoru veiksmu.

Žemė vėliausiai už kitus daiktus pasidarė žmogaus nuosavybe, ir kai ji imta dirbti, tai pradžioje ji buvo bendruomenės nuosavybė (komunizmas). Rusijoje prieš didįjį karą, carui valdant, daug kur žemė priklausė valstiečių bendruomenei, o atskiri ūkininkai gaudavo tam tikrus sklypus tik naudotis; kas kelinti metai būdavo žemės perdalinimai tarp bendruomenės narių. Šitoks žemės naudojimas buvo užsilikęs iš senų laikų. Jisai randamas ir dabar daug kur žemo kultūros laipsnio tautose. Malajų žemė, pav., yra giminės nuosavybė, o atskiri giminės nariai gauna žemės, laikinai naudotis ją; kadangi ten žmogus dar yra motinos šeimos narys, tai jisai gauna žemės paveldėjimo teise po motinos. (J. Lipertas, 9 p.). Kšivickis nurodo, kad Gvatemalos čiabuvių žemė priklauso bendruomenei, kurioj kartais yra apie 100 šeimų; įdirba žemę visa bendruomenė kartu, derlių sau-

goja bendrame sandėlyje ir valgį gamina benroj virtuvėj (162 p.). Sis mokslininkas duoda daug tokio žemės valdymo faktų (173 p.).

Jau aš esu kalbėjęs, kad sunkios gyvenimo sąlygos vertė žmones būti žmogėdromis; anot Kšivickio, malajuose kai kur, nors ir jau nebevalgo žmogienos, bet dar yra paprotys, kad giminės tarp savęs kerštauja ir vyro didvyriškumui įrodyti reikia iššudyti priešus: juo daugiau kas prisirinkęs vyriškų kiaušų, juo jisai yra garsesnis didvyris. (174 p.). Kartu su kerštavimu primityviuose žmonėse stipriai esti įsigyvenęs ir vaišingumo, svetingumo paprotys. Dar ir šiais laikais yra patarlė: „svetys į namus, dievas į namus"; bent rusuose tokia patarlė neseniai yra buvusi. Kaikuriose tautose pavadinimai, duotieji svečiui ir priešui, yra gimininigi, turi bendrą šaknį, pav., lotynų kalboje svečias — hospes, o priešas — hostis; arba rusuose svečiu buvo vadinami ir pirkliai, tur būt, dėlto, kad jie buvo malonūs, nes atveždavo naujų, reikalingų ar gražių daiktų.

Susidarius nuosavybės teisei, ji buvo labai žiauriai vykdoma ir saugojama; net žmonės, šeimos nariai ir vergai, priklausė savininkui kaip daiktai, arba gyvuliai. Tų daiktų dalį daug kur atiduodavo savininkui, jam mirus: jo lavoną sudegindavo kartu su mėgiamiausiais jo daiktais, arkliu, žmona, arba kitu kuriuo artimiausiu asmeniu. Lenkų rašytojas Stan. Vispianskis poemoje „Legenda", kurioje apdainuotas padavimas apie lenkų karalaitę Vandą, apie kurią ir mes turime dainą, vaizduodamas Vandos pasenusio ligonio tėvo laukiamą mirtį ir laidojimą, sako:

Bo to na stos; to dla niej i dla niego.
Że córka, więć razem palona będzie.
(Nes tai laužan; tai jai ir jam.
Nes duktė, tai kartu bus deginama).

Lipertas savo „Kultūros istorijoje" nurodo, kad žemiausiojo laipsnio primityviuose žmonėse nei kultas, nei mitologija neturėjo doros tikslų. Kulto apeigos nebuvo priešingos nedoriems, mūsų požiūriu, veiksmams, nes buvo manoma, kad jeigu tokie veiksmai žmogui duoda smagumo, tai ir dievams jie daro smagumo. Ir tik ilgainiui žmogus, kovodamas su tokiomis apeigomis, tobulėjo doros atžvilgiu. Tiktai visuomenės gyvenimo vystymasis davė ir duoda etikos ir teisės turinį. Šita tiesa plačiai remiama Boklio, kuris teigia, kad etikos turinio tobulėjimas labiausia eina iš mokslo pažangos.

Vyrui valdant šeimą, bendruomenę, giminę, kaip savo daiktus, taip pat buvo žiūrima ir į antgamtiškų jėgų, dievų teises. Galingos gamtos jėgos žmogaus buvo laikomos antgamtiškomis, visagalinčiomis. Kas buvo nesuprantama, tuo buvo tikima, kad tai vyksta dievų valia ir jų veiksmais. Nesuprantami reiškiniai, stebuklai, buvo laikomi nematomos būtybės veiksmais, būtybės, kuri buvo įsivaizduojama kaip galingas vyras, arba kartais kaip galinga moteris; buvo vaizduojama, kad ši būtybė iš dalies savo nuožiūra kišasi į gamtišką dalykų vyksmą, iš dalies, jei dalykas liečia žmonių palaiminimą ar

nubaudimą, ji išklauso žmonių maldavimų, patikrindama jiems savo malonę, padeda jų veiksmams ir duoda jiems naudos.

Sitas fantastiškas pasaulis turėjo didelės reikšmės todėl, kad paprastai jis buvo įsivaizduojamas ypatingame santykyje su žmonių bendruomene. Dievai buvo laikomi tokiais viešpačiais, kaip kad žmonės — valdovai, tik dar galingesniais; jie vaizduotasi žmogaus atžvilgiu tokie, kaip, šių dienų žodžiais tariant, ponai ar ponios, kartais tironai, dažniau panašūs į gerą tėvą, kuris visuomet yra linkęs laiminti savo vaikus, padėti jiems nugalėti priešus, padauginti jų turtą, auginti jų dirvų pasėlius ir gausinti kaimenę, patikrinti jų darbams pasisekimą.

Visa, kas žmogaus buvo sužinoma ir pasiekiama patyrimu, buvo laikoma sužinota ir įsigyta dievų malone. Manyta, kad dievai yra galingesni už žmones, net visų galingiausius, kuriuos jie gali įveikti ir suvaldyti. Todėl buvo patariama visiems būti geruoju su dievais, juos melsti, kad jie būtų geri žmonėms, duoti dievams aukų, pripažinti jų galybę, vertinti ją, neužmiršti dievų laimėje ir melsti jų pagalbos nelaimėje, o už malones dėkoti dievams. Trumpai kalbant, dievai žmogaus yra įsivaizduojami turį tokius pat privalumus, kokius turi žmonės.

Šalia to žmonėse vyko darbo pasidalinimas, pirmiausia tarp vyro ir žmonos, o toliau ir tarp šeimos ir bendruomenės narių. Tad ir tarnavimas dievams pasidarė atskiras užsiėmimas. Atsirado dvasiškiai ir kulto įstaigos. Kunigai, tariamieji antgamtiškų būtybių ir jėgų pasiuntiniai bei draugai, pasidarė tarpininkais tarp žmonių ir dievų. Tie dievų tarnai įgyjo didelės pagarbos žmonėse ir buvo laikomi šventais. Dievų ir antgamtiškų jėgų gerbimo pagrinde dar glūdi mirusių prosenių gerbimas: galingas asmuo, valdęs žmones, yra atmenamas su didele baime, arba meile, o jau visuomet su ypatinga pagarba dėl jo turėtos didelės valdžios ir jėgos. Tokie pat jausmai jaučiami ir santykyje su dievais. Tad dievų santykiai su žmonėmis yra grynai tokie pat, kokie žmonių su žmonėmis: už gerą geru, už piktą piktu atsilyginama. Koks žiaurus senovėje buvo pats žmogus, tokį žiaurų jis manė esant ir dievą. Pav., iš Biblijos dievas žmogaus paklusnumui išbandyti, reikalauja, kad žmogus nužudytų savo sūnų, ir, šis klauso dievo, tik įsitikinęs žmogaus paklusnumu, dievas sulaiko ranką užsimojusio žudyti sūnų.

Reikia pažymėti, kad tikyba turėjo ir turi didelės reikšmės ne tik atskiram žmogui, bet ir žmonių socialiniam gyvenimui. Tikyba globoja, saugoja ir stiprina šeimoje ir bendruomenėje visuomenišką idėją, etikos ir teisės normų reikšmę, nes visuomeniškas pradas buvo galingųjų stiprintas, etikos ir teisės normos buvo daugiausia jų sukurtos savo naudai, o jųjų darbai buvo gerbiami.

Laiko bėgyje žmonių bendruomenėms bedidėjant, jos palengva plėtojosi, tobulėjo ir pagaliau įgijo tokios organizacijos pobūdį, kuris yra vadinamas valstybe. Pradžioje giminę valdė seniausias jos narys, kaip labiausiai prityręs. Toks valdovas mokslo yra vadinamas

patriarchu, tėvu — valdovu. Vėliau, bendruomenei dar padidėjus, giminės ryšys buvo užmirštas ir valdžia priklausė vienam asmeniui, kuris yra vadinamas monarchu (vienas valdovas). Monarchai palengva įgijo tokios pagarbos, kaip dievai, buvo dievinami, o kai nustota jie dievinti, tuomet jie skelbėsi esą dievų pasiuntiniai, valdą dievų valia. Bet monarchas negalėjo pajėgti vienas valdyti, todėl kvietėsi sau pagelbininkų, dažniausia iš turtingųjų tarpo.

Visa ši epocha yra buvusi labai ilga. Nors žmonių ir turėta etikos ir teisės taisyklių, bet šios taisyklės daugeliui atvejų buvo žiauraus ir žvėriško pobūdžio. Nedidelė bendruomenės dalis skriaudė plačias mases, naudodamasi tiek tuo, kad sugebėjo užgrobti į savo rankas turtus, tiek ir tuo, kad kartu su monarchu valdė mases ir kūrė teisę savo naudai, savo privilegijoms saugoti. Kaikuriose visuomenėse atskiri asmenys buvo pasiekę labai aukšto intelekto ir labai grynos žmoniškos doros. Tokie buvo: Kinuose Konfucijus, kurio vardu susikūrė tikyba ir iki šiol tebesanti daugelio žmonių išpažįstama; Indijoje Budda, taip pat to vardo tikybos įkūrėjas; Graikijoje ne tik atskiri asmenys, kaip Sokratas ir visa kitų eilė, bet net filosofinės srovės ilgai veikė graikų visuomenę prakilnaus žmoniškumo linkme; Izraelius ne tik yra davęs žmonijai Bibliją, bet ir krikščionybės kūrėją. Kaikurios visuomenės, kaipo tokios, yra davusios žmonijai didelius dvasinės kultūros turtus: Graikija yra davusi valstybinės santvarkos ir tarptautinės teisės dėsnius; atsiminkime taip vadinamus amfiktionus, tas tarpvalstybines sąjungas, kurios gali būti laikomos embrionais mūsų laikais sukurtos Tautų Sąjungos; Roma yra davusi civilinės teisės ne tik prakilnius pagrindinius dėsnius, bet ir visą sistemą, puikų pastatą. Tačiau visos šios epochos visuomenės, neišskiriant nė tų, kurios savo nedidelėje dalyje buvo pasiekusios aukšto kultūros laipsnio, rėmėsi biauriu socialiniu reiškiniu — vergija. Todėl jos visos šiame straipsnyje šiuo požiūriu yra priskiriamos šiai epochai.

Turiu pastebėti, kad žmonijos progreso vaizdas — lietuvių kalba puikiai yra pavaizduotas V. Stankevičiaus knygoje „Pasaulinės istorijos dinamika". Tiktai man šioj knygoj nesuprantama, kaip autorius, būdamas teisininkas, galėjo griežtai neigiamai vertinti romėnų teisinę kūrybą (žiūr. 73—77 psl.). Be to, skaitant knygą galima prileisti, kad autorius progreso priežastis mato antgamtiškų jėgų veikime; tiktai kaikurios knygos vietos, pav.: 270 psl. „Bet tikėsime, kad stebuklam ateis galas ir kad bus atstatytas gamtos dėsnių normalus veikimas", arba 278 psl., kur autorius, išsitardamas dėl žmonijos ekonomikos eigos socializmo kryptimi, teigia, kad tuose reiškiniuose „mes privalome matyti ne laikinų sąlygų ir reikiamybių sužadintą prasimanymą, ne pripuolamus žodžius ir lozungus, o neišvengiamo, organinio žmonijos gyvenimo dėsnio pasireiškimą", — sulaiko skaitytoją nuo klaidingo autoriaus pagrindinės minties supratimo.

5. VIDURAMŽIŲ ETIKA IR TEISĖ.

Sekančios epochos esminiams etikos ir teisės požymiams charakterizuoti aš imu tiktai Viduramžių metc europiečių gyvenimą, nes jie, krikščionišką tikybą priėmę, pasidarė kultūros ir civilizacijos progreso kūrėjai.

Kadangi socialiniai reiškiniai labai palengva evoliucionuoja, tai, kaip jau buvo pastebėta, pirmesnėje epochoje randama vėlesnės epochos esminių požymių užuomazgos, o taip pat vėlesnėje epochoje randama pirmesnės epochos esminių reiškinių likučiai, pergyvenimai.

Pav., žmonos pirkimas yra randamas ne tik laukinėse tautose, bet ir tautose, kurios yra pasiekusios ne žemo kultūros laipsnio; jis ir dabar tebepraktikuojamas daug kur rytuose, ypač Mahometo tikybos tautose.

Valstybinė forma, kuri yra vadinama tiranija, arba despotija ir kurios esminis požymis yra tai, kad kraštą valdo vienas asmuo savo nuožiūra, nesilaikydamas anksčiau išleistų įstatymų, o jei ir leidžia įstatymus, tai tik tuomet ir tokius, kokius jisai nori, buvo dažnas reiškinys pirmoje epochoje, bet jis kaikur atgyja net mūsų laikais. Ir t. t.

Ryškiausi viduramžio požymiai mūsų temos atžvilgiu yra šie: krikščionybės plitimas ir platinimas ir luominė visuomenės santvarka.

Krikščionybė buvo platinama daugiausia kardu ir ugnimi; tokį tos tikybos platinimą vėliausiai esame patyrę mes, lietuviai, iš kryžuočių pusės. Valstybė, susijungusi su bažnyčia, padėjo pastarajai kovoti su tikybos priešininkais žiauriausiomis bausmėmis. Kai katalikų tikybos tarpe įvyko skilimas, reformacija, įvyko eilė karų dėl tikybos, kurių vienas gavo net 30 metų karo vardą, nes taip ilgai jis tęsėsi. Valstybės savo viduj naikino atskalūnus; kartais net masiniai juos naikino, kaip tai rodo Baltramiejaus nakties įvykis Prancūzijoje. Hugenotai buvo iššudyti, arba priversti bėgti iš savo tėvynės Prancūzijos. Ispanijoje buvo išnaikinti arba išvaryti maurai. Nors šie įvykiai buvo tais laikais, kurie istorijoje yra vadinami naujaisiais laikais, bet aš čia kalbu apie juos, viena, dėlto, kad persekiojimai dėl tikybos yra viduramžių požymiai, antra, dėlto, kad, kaip sakiau, vienos epochos reiškiniai dar vyksta ir kitoj epochoj.

Žlungant Graikijos ir Romos kultūrai, žmonijos buvo laukta išgelbėtojo iš šio žemiško gyvenimo negerumų: iš skurdo ir nelaimių. Tačiau to nesulaukta, ir krikščioniška visuomenė nukreipė savo viltį į tikybą, į žmogaus vėlės išgelbėjimą nuo pomirtinių kančių. Tikyba, šis grynai žmogaus sielos reikalas, šioj epochoj buvo laikomas dalyku, tvarkomu išorinės jėgos, bažnyčios ir valstybės turimos. Didesnei dievo garbei, „ad majorem dei gloriam", buvo visaip kankinami žmonės, kurie buvo įtarti ne taip tikį, kaip liepia bažnyčios dogma. Reformacijai įvykus, katalikų visuomenėje buvo sukurta ypatinga teismo forma, vadinama inkvizicija, nusidėjusiems dėl tikybos teisti.

Kadangi tikyba yra žmogaus minties sritis, tai dažniausia sunku ją susekti. Inkvizicinis teismas visaip kankindavo įtartuosius atskilimu nuo tikybos, reikalaudamas prisipažinti. Sitas nusikaltimo išaiškinimo būdas buvo paskiau ir valstybinio teismo vartojamas, nusikaltimams susekti. Toks baudžiamasis procesas turi moksle inkvizicinio proceso vardą. Dažnai visai nekaltas prisiimdavo kaltę, kad tik išsigelbėtų nuo tardymo kankinimų. Man teko matyti muziejuose tų laikų tardymo kankinamųjų įrankių rinkinius. Siurpas ima žmogų, žiūrint į tuos žvėriškumo veiksmų pabūklus. Bausmės taip pat buvo labai žiaurios: žmogus buvo kapojamas į dalis, arba sukamas ant rato ir pan. Valstybė nepasitikėjo teisėjais: buvo nustatyta formalių įrodymų sistema: kiek liudininkų, kuriam nusikaltimui įrodyti reikia ir t. t.; jeigu, pav., du melagiai prisiekę vienaip paliudydavo, teisėjas privalėjo jiems tikėti ir laikyti jų liudytąją aplinkybę įrodytą. Priviligijuoto luomo asmeniui buvo daugiau tikima, nei prastam žmogeliui.

Visuomenė ankstybesnėse epochose buvo pradėjusi diferencijuotis į luomus, pirmiausia į laisvuosius ir vergus, o laisvieji į turtingus ir neturtingus. Tačiau luominė santvarka pilnutiniai išsivystė ir suklestėjo viduramžiais. Du svarbiausieji veiksniai buvo priežastys susidaryti aukštam turtingųjų, valdančiųjų luomui: a) šeimos galva kaupė savo rankose turtus ir tie turtai, jam mirus, tekdavo padaugėjusios šeimos vienam, arba nedaugeliui narių, o kiti turėjo pasitenkinti maža dalimi; šie ir jų sekančios kartos sudarė žemesnįjį luomą, b) užkariautojai užgrobdavo įveiktųjų žemes ir turtus, o nugalėtieji, netekę savo turtų, virsdavo darbininkais ir tarnais. Neturtingųjų luomas, ilgainiui labai padidėjo. Krikščionybė skelbė jam, kad taip dievo esą leista, jei vieni yra turtingi, o kiti neturtingi, ir neturtingiesiems žadėjo laimingą pomirtinį gyvenimą. Labiausia prislėgtas buvo valstiečių luomas, žemdirbių luomas, kurio žmonės buvo baudžiauninkai. Netenka plačiai kalbėti, norint parodyti žemos etikos ir teisės požymius, vyravusius tiek ponų, tiek baudžiauninkų luome, esant šiai teisinei santvarkai. Baudžiauninkų tarpe atsirasdavo vienas kitas, kuris suprasdavo savo būklės neteisingumą, suprasdavo, kad tai nėra dievo leista. Kartais skurdas priversdavo baudžiauninkus masiniai sukilti. Bet tos pastangos nueidavo niekais. Tobuliau susiorganizavęs aukštasis luomas, valstybės padedamas, įveikdavo maištininkus. Valstiečiai iniciatoriai žūdavo savo luomui: jie arba netekdavo gyvybės, arba išbėgdavo į miestus, ar į kitus kraštus gyventi, į tyrlaukius, kaip pav., tie, kurie Rusijoj sudarė kazokų luomą. Baudžiauninkų būklė laikui slenkant darėsi vis sunkesnė. Aukštąjį luomą sudarė bajorai ir kunigai. Bajorų ir kunigų luomai pasižymėjo išdidumu, pirmas dėl savo viešpataujančios padėties, nes jo nariai buvo valstybės valdovo pagelbininkai, o antras dėl savo šventumo ir galios gelbėti žmonių sielas iš amžinos prapultiės. Sitie du luomai varžėsi tarp savęs dėl įtakos kitiems luomams, nes buvo dar ne tik baudžiauninkų luomas, bet ir pirklių ir amatininkų luomai;

gi santykiuose su kitais luomais, bajorų ir kunigų luomai rėmė vienas antrą ir todėl abudu yra vadinami „ponų“ luomais.

Ilgainiui iš žemesniųjų luomų išsiskyrė praturtėjusių miesto gyventojų dalis, kurie gavo trečiojo luomo vardą. Praturtėję miestelėnai galėjo ir apsišviesti. Kai užėjo vadinamo humanizmo laikotarpis, kai žmonių protai nukrypo į senovės kultūros palikimą ir siekė patį žmogų pažinti, tasai apšvietimas labiausia buvo trečiojo luomo pasiektas. Ponų palaidas gyvenimas, laisvi įpročiai, ypač turtingųjų dvasiškių tarpe, ugdė tautose kritikos, maištingumo dvasią.

Ekonominiam ir socialiniam žmonių gyvenimui turi didelės reikšmės darbo vieta, įmonės ir šiaip socialinių reiškinių vyksmo vieta. Daug pareina nuo to, miestas ar kaimas yra toji vieta, didelis ar mažas miestas, retai apgyventa kaimais apylinkė, ar tankiai apgyventa. O ši vietoviška diferencija kaip tik šioj epochoj gavo pradžią ir smarkiai vyko. Nurodytieji skirtumai nustato įvairius ekonominio gyvenimo būdus, o taip pat ir jiems atitinkamas kitas sąlygas, jų tarpe etiką ir teisę.

Miestuose sparčiau ir giliau ima stiprėti proto jėgos, kuriomis žmogus siekia žinių. O moksliškas galvojimas griežtai skiriasi nuo tikybinio galvojimo.

Galvojimas protu jau sudaro šiokių tokių pakitimų šeimos narių padėtyje. Gefdingas sako tiesą, kai teigia, kad moters teisinė būklė šeimoje yra etinio visuomenės išsivystymo kriterijus (177 psl.).

Viduramžiais pilna valdžia šeimoj priklausė vyrui — tėvui. Žmono turėjo klausyti savo vyro. Ji pati negalėjo net savo turto valdyti. Gimdytojai lėmė vaikų likimą, ne tik kai jie tebebuvo maži ir auklėjami, bet ir kai jie jau buvo užaugę; gimdytojai sprendė už ko turi tekėti, ką sūnus turi vesti. Tačiau žmona jau nebeperkama, o jos tėvai turi duoti jai kraitį ir dalį. Vis dėlto faktas, kad galima turėti tik vieną žmoną, ir kad krikščionybė laiko jungtuves sakramentu, pakėlė moteries vertę visuomenės pažiūrose. Nors vyrui buvo leidžiama svetimoteriauti, o žmonai griežtai draudžiama, bet žmona buvo gerbiama. Mergelės nekaltybė buvo branginama.

Renesanso ir humanizmo laikais prasidėjęs moksliškas galvojimas labai surūpino tikybos atstovus. Mat, kuo tikima, tam nereikia jokių įrodymų, ir tikintieji griežta energija atmeta šalin visokias abejones dėl tikimų tiesų, stengiasi jėga ir prievarta ginti ir saugoti tikybą. Tuo tarpu mokslas leidžia veikti abejojimui, galvojimui, manymui tol, kol nėra pasiekta žinia, kurios tikrumo laipsnį siekia nustatyti mokslinė dvasia, nes mokslui yra svarbu tik tiesa, o tiesa yra tai, ką galima įrodyti, apie ką mąstydamas žmogus įrodymų keliu įgyja įsitikinimą. Demonstracijos (įrodymai), anot Spinozos, yra mintijančios dvasios akys. Prieš moksliškai galvojančius ir savo tiesas skelbiančius kovojo tikybos galingieji gynėjai. Ir ne tik galingieji, bet ir didelė visuomenės dalis buvo netolerantiška, persekiojimų ir bausmių „eretikams“ šalininkė. Tokio dar žemo laipsnio buvo žmoniškumo etika ir teisė.

Tačiau mokslinė sąmonė vis stiprėjo ir stiprėjo, plėtėsi ir plėtėsi. Ji pasireiškė įvairiose filosofinėse sistemose. Juo stiprėjo mokslinė sąmonė, juo ji labiau plėtojosi, juo labiau buvo kovojama su jąja. Tenka pastebėti, kad tikintieji valdovai žiauriau kovojo, negu valdovai neutralūs tikybos dalykuose. Pav., Romos imperatoriai Kommodas ir Geliogabalas nusipelnė blogų valdovų vardą, bet krikščionių jie nepersekiojo, nes jiems nerūpėjo žmonių būsimas pomirtinis likimas, o dorieji imperatoriai Markas Aurelijus ir Julijonas buvo vieni žiauriausių krikščionybės persekiotojų. Ispanų tautos gilus atsidavimas katalikų tikybai buvo priežastis žiauriausių veiksmų prieš kitaip tikinčius. Šiai tautai tikybos saugojimas ilgus laikus buvo svarbiausias dalykas: viskas pasaulyje buvo aukojama šiam tikslui. Inkvizicijos vykdytojai daugiausia buvo nuoširdūs entuziastai, idealistiškais siekimais besivaduoją asmenys, neveidmainiai, tačiau darė žiauriausius veiksmus. Veidmainiai dažniausia esti labai lankstūs ir negali būti visai žiaurūs; jie taikosi prie žmonių jausmų ir silpnybių, o gilus įsitikinimas ir nuoširdumas gimdo neapykantą kitaip tikintiems ir pasiryžimą gelbėti juos nuo tariamai klaidingų įsitikinimų ir norą gelbėti kitus žmones nuo eretikų klaidinimų. Esant tokiai žmonių sąmonei, dorinis jausmas yra didelis šaltinis žiaurumams gimti ir klestėti. Karolis V ir Pilypas, valdžiusieji Ispaniją ir Niderlandus (Olandiją), nuolat persekiojo eretikus. Tarp 1520 ir 1550 metų Karolio V buvo išleista eilė įstatymų, pagal kuriuos kaltieji erezija netekdavo galvų, arba buvo deginami, arba gyvi užkasami žemėn. Prieš mirtį jisai padarė savo testamente prierašą, patardamas savo sūnui niekuomet nereikšti eretikams malonės, smerkti visus juos mirti ir remti inkviziciją, kaip geriausią priemonę eretikams naikinti. Jo sūnus Pilypas sakydavo, kad geriau visai nekaraliauti, negu būti eretikų karaliunu. Jis greit visai išnaikino eretikus Ispanijoje, gi Olandijoje, kur reformacija buvo dar naujas tikėjimas, Pilypo skirtas valdovas Alba 30 metų naikino eretikus ir gyrėsi, kad jis per 5-6 metus nužudęs iki 18000 eretikų, neskaitant tų, kurie buvo užmušti tikybiniuose karuose (Boklis 391—394 psl.). Maldingi, tikėjimui atsidavę Ispanijos monarchai davė bažnyčiai daug turtų ir leido įsigyti iš tikinčiųjų daug turtų ir pristeigti daug įstaigų. Net vėlesniais laikais, pav. XVII amž., Ispanijoje bažnyčia turėjo didelės įtakos visuomenės ir valstybės gyvenime. Pav., 1626 m. kortesai (tautos atstovų susirinkimas) įteikė karaliui prašymą, kuriame nurodė, kad Ispanijoje yra daug vienuolynų — 9088 vyrų vienuolynai, neskaitant moterų vienuolynų, kad dvasiškių yra labai daug, daugiau negu reikia, kad dominikonų ir pranciškonų vienuolių yra 32000 asmenų, kad nėra dienos, kurioje nepereitų koks žemės turtas iš pasaulinių asmenų rankų į dvasiškių ar bažnyčios rankas, ir prašė karalių rasti priemonių, kad tam reiškiniui būtų padarytas galas, nes dėlto tuštėja karaliaus iždas ir menksta visuomenės ištekliai, iš kurių yra mokami mokesčiai ir duoklės. (Boklis 403 psl.).

Turtuoliams, pasauliniams ir dvasiškiams, gyvenant prabango-

je, Madrido gyventojai badavo, praeiviai gatvėse krisdavo žemėn, nusilpę iš bado, ir mirdavo, krašto pakelėse taip pat gulėjo mirusių iš bado kūnai. Madride 1680 met. ne tik darbininkai, bet ir pirkliai iš didelio skurdo jungėsi į šutves, brovėsi dienos šviesoje į privatinius namus, plėšė turtą ir žudė žmones (Boklis, 413 psl.).

Viešpataujant Ispanijoje tikybos dvasiai, juo daugiau buvo mokomas jaunimas, juo mažiau jis mokėjo, nes jis buvo mokomas, kad žinių troškimas yra nuodėmė, kad protas reikia slopinti ir kad nuolankumas ir tikėjimas yra svarbiausios žmogaus dorybės. Hercogas Saint-Simonas, prancūzų pasiuntinys Madride 1721—1722 m., iš savo stebėjimų padarė štai kokią išvadą apie ispanus: jiems mokslas, esą, yra nusikaltimas, o nemokėjimas yra geras požymis.

Apskritai, viduramžių epochos europiečių etika buvo žemo laipsnio etika. Dievas buvo įsivaizduojamas piktas ir žiaurus, kerštingas, reikalaująs sau nuolankumo ir aukų. Jisai dovanai nieko neduodąs žmogui, ir šis turi viską, kiekvieną mažmožį, išmelsti iš dievo, išpirkti. Išmelsti galima tiktai griežtai save kankinant, pav. pasnykais ir pan. Privilegijuoti luomai, tad ir bažnyčios atstovai, užgrobę turtus ir paglemžę žmonių darbą savo naudai, buvo įtikinę mases, kad tokia santvarka yra dievo duota, ir teise buvo apsaugoję tos santvarkos pastovumą.

Begaliniai ir žiaurūs tikybiniai persekiojimai, vykdomi valstybės pajėgomis, fanatizmas, dvasiškių tiranija prieš tikinčiuosius, galingųjų veidmainiavimas santykyje su dievu, silpnųjų visiškas nusižeminimas ir galingųjų dievinimas, žemųjų luomų, ypač baudžiauninkų išnaudojimas ir beteisiška padėtis — vis tai yra viduramžių epochos požymiai.

6. NAUJŲJŲ LAIKŲ ETIKA IR TEISĖ.

Epochos, kaip jau buvo mano pastebėta, nėra atitvertos viena nuo kitos sienomis. Nuo XV amž. Europoj prasidėjo vadinamasis renesansas. Žmogaus būtybė pradėjo sąmoningai pasaulėti, sekuliarizuotis, laisvintis iš bažnyčias autoriteto spąstų. Atgimė klasinė senovė. Nedidelė, bet veikli žmonių mažuma davė naujų planų ir jų įvykdymo būdų technikos, meno ir mokslo srityse. Kelių šimtmečių eigoje vyko sausynų ir salų atradimai, žvaigždžių atradimai, gamtos dėsnių nustatymai, technikos išsivystymas, valstybės tvarkos racionalizavimas. Susidarė bendroji progreso sąmonė. Pagaliau reformų prirengiamasis laikas ėmė statyti vis griežtesnių ir aiškesnių klausimų žmonijai. Įvyko Didžioji Prancūzų Revoliucija (jos pradžia 1789 met.). Ji buvo toks įvykis, kokio anksčiau niekuomet nebuvo buvę. Didž. Pranc. Revoliucija yra pradžia laiko, kai žmogus sąmoningai ima savo likimą į savo rankas. Ji yra žmogaus įsidvasinimo triumfas. Buvusių prieš ją epochų žmogaus atnaujinimai dar neturėjo tikslo pakeisti žmogų. XVI amž. reformacija buvo grynai tikybinė reforma. Anglijos XVII amž. revoliucija ėjo dar iš tikybos

ginčų. Tiktai Did. Pr. Revoliucija įvyko ir žmogaus sąmonėje, protu pakeisdama iš pagrindų žmogaus būklę, kai pripažino visa tai, kas buvo istorijos duota, už netikrą ir visa tai sugriovė. Ji turėjo sau pirmtakus tik Šiaurės Amerikos Valstybių steigėjuose ir Amerikos respublikos įsteigime. Tie steigėjai, daugiausia protestantai, dėl savo tikybinių įsitikinimų turėję apleisti tėvynę, naujoje tėvynėje įgyvendino tai, ko negalėjo įgyvendinti senojoj tėvynėje. Tie naujų idėjų pionieriai supasaulino žmogaus mintį ir sukūrė bendras žmogaus teisių sąvokas. Esamoji socialinio gyvenimo būklė ligi tol buvo laikoma dievo duota, o dabar buvo suprasta, kad ji yra istorinio žmonių gyvenimo padarinys ir, kaipo toks, gali būti pačių žmonių pakeistas ar pašalintas. Amerikiečių paskelbtos konstitucijos turinys turėjo dideliausio atbalsio prancūzų tautos širdyse, o tas turinys trumpais žodžiais galima taip išreikšti: valstybės vyriausybės uždavinys yra saugoti tautos teises, t. y. kiekvieno tautos nario, kiekvieno žmogaus teises. Priėjusi tiesą, kad visi žmonės turi turėti lygias teises, Did. Pr. Revoliucija paskelbė, tas teises savo deklaracijoje; tos teisės trumpa formulė yra taip išreikštos: laisvė, lygybė, brolybė. Šita formulė, ir dabar įbrėžta Paryžiaus viešųjų pastatų, jų tarpe ir bažnyčių, frontonuose, palengva sklido ir veržėsi į gyvenimą po visą pasaulį. Buvo naikinama baudžiava, atbudo tautos, siekdamos savarankiškai, jei ne politiniu, tai nors kultūriniu atžvilgiu gyventi, o kaikurioms pavyko pasiekti ir politinio savarankumo, nepriklausomybės, pav., kad ir lietuvių tautai.

Im. Kantas yra teisingai pasakęs dar 1798 metais apie Did. Pr. Revoliuciją, kad ji yra neužmirštamas žmonių istorijos fenomenas, nes jis atidengė žmogaus prigimtyje tokį pagrindą ir medžiagą, kuriems lygaus joks politikas iki tol iš daiktų eigos nebuvo išgalvojęs. Nuo Did. Pr. Revoliucijos žmonėse įsikūrė nauja sąmonė, kuri galutinai susiformavo XIX amž. Vietoj tikėjimo, kad pasaulį laukia pražūtis, iš kurios nėra išsigelbėjimo, ir vietoj sielojimosi, kad šio pasaulio gyvenimas yra tik laikinoji „ašarų pakalnė“ ir kad žmogaus dvasia yra silpna, dabar vyrauja didingos ateities žmonijai mintis. Vaduodamasis šita pasauline pasaulėžiūra ir dirbdamas indukcijos metodu, istorikas priėjo išvadą, kad vyksta dialektinis istorijos procesas, kurį pilnu gilumu yra išaiškinęs Hegelis. Dialektika parodė žmogaus sąmonės kitimą per pačią save: kiekviena sąmoninga būtybė priklauso judėjimui ir kitimui per savęs pažinimą, nes kiekvienas galvojimas ir pažinimas pakeičia ne tik žinių lobyną, bet ir tą asmenį, kuris tas žinias įgyja, t. y. pakeičia jo psichiką; asmuo turi pasikeisti, nes jis daugiau žino, o daugiau žinodamas, jis vėl siekia įgyti pasaulyje dar naujo žinojimo ir apie save ir apie aplinką. Taip įvyksta todėl, kad buitis ir žmogaus sąmonė yra atskirtos viena nuo antros ir jų atskyrimas vis atsinaujina naujose formose, nes tai viena, tai antra jų kinta. Eina nuolatinis buities ir sąmonės dialektinis žmonijos istorijoje kitimo procesas. Šileris yra pasakęs, kad savo kūnu mes norime būti savo laiko piliečiai, bet savo dvasia filosofas

ir poetas turi teisės ir pareigos nepriklausyti jokiai tautai ir jokiam laikui, o būti visų laikų bendrininku tikra to žodžio prasme (Jaspers, 13 p.).

Dabar gi kiekvieno žmogaus yra tokia teisė ir pareiga, kokią Šileris skelbė filosofui ir poetui. Dabar vakarų civilizacijoj išnyko iš gamtos demonai ir visokios dvasios, o iš žmonių — velniai. Visata pasidarė mokslo objektas. Dabarties specifinis požymis yra begalinis, sakyčiau, stebuklingas, technikos išsivystymas, kuris stato žmogų naujo gyvenimo priešakyje, jei tik jis nenukreips techniškų įgijimų žlugdymo ir naikinimo tikslams.

Žmogaus galvojimas turi du išeities taškus.

1. Jeigu išeities taškas yra visą ką apveizdinti dievybė, tai gaunamas yra toks visatos vaizdas, kuriame atskiras asmuo turi sau vietą, bet jis yra tik visatos funkcija, jos išdava, tam tikro laiko padaras, o laikas yra tai, kas dievybės yra nuskirta.

2. Antras išeities taškas yra mokslas. Visatos buities esmė ir jos pradžia yra dalykai žmogui nepasiekiami; statyti apie tuos dalykus klausimą yra bergždžias darbas. Tačiau žmogus pajėgia stengtis pažinti laiką iš jo padėties: kai žmogus žino, kaip ir dėlko viena ar kita vyksta, jis pasiekia tikros tiesos žinojimo.

Mums rūpimais šiame straipsnyje dalykais, kurie yra visuomenės reiškiniai, tenka tirti visuomenė, nes žmonės kuria savo likimą gyvendami junginiuose. Mokslas apie tuos junginius turi sociologijos vardą. Vietoj mokslo apie atskirą žmogų, dabar išsivystė mokslas apie visuomenės organizacijas; jis veda ir į atskiro žmogaus būklės pažinimą. Visuomenės grupės, kultūriniai junginiai, žmonija, yra žmogaus buities formos. Yra įvairių sociologinių pažiūrų. Marksistinė pažiūra skelbiasi moksliškai suprantanti tikrąją žmogaus buitį. Anot jos, žmogus esąs jo susivisuomeninimo rezultatas, kaip būtinų pragyvenimui daiktų gamintojų rūšis. Žmogus savo ypatybėmis esąs išdava tos būklės, kurią jis užima visuomenėje. Jo sąmonė esanti jo sociologiškos būklės funkcija. Jo intelektas esąs anstatas ant medžiaginės tikrovės. Šitoji teorija randa sau prieštaravimų, kurių aš nenagrinėsiu.

Pirmesnėje epochoje tik luominė aukštesnioji kilmė buvo žmogaus garbingos būklės pagrindas. Jo turtai buvo laikomi antgamtiškos būtybės (dievo) duoti jam. Šios epochos pabaigoj Adomas Smitas savo veikale „Tautų turtas“ išaiškino, kad tik darbas yra turto šaltinis. Tačiau išnaudojamo darbininko būklė labai ir labai pamažu tegerėjo. Etika ir teisė padėjo turtuoliams tęsti išnaudojimą, ir ne tik tęsti, bet dar didinti jį, kuriant turtuoliams įvairias bendroves ir t. t. Galingoji žmogaus priemonė — protas, įgydamas vis daugiau ir daugiau žinių, pasirodė esąs vis didesnis ir didesnis masių priešas, ypač kai jis atsidūrė tarnyboje turtuolių korporacijų, ypačiai tų, kurios siekia valdyti pasaulio turtus.

Vis dėlto žmogaus galvojimo procesas parodė, kad ir medžiaginės kultūros srityje protas gali būti naudingas ir masėms. Toks jis

esti tais atvejais, kai jis tarnauja socialiniam junginiui, kai kolektyvo protas nukreipiamas patenkinti bendrus socialinio junginio reikalus. Tobuliausias šiam tikslui socialinis junginys yra valstybė arba ir kitos tokios pat prigimties visuomeninio junginio formos, pav., savivaldybės. Šitų junginių uždavinys yra rūpintis visų tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių gerbūviu, todėl šie junginiai turi priverčiamąją galią savo uždaviniams vykdyti. Šiąja socialine kryptimi tobulėjant etikai ir teisei, socialinis trynimasis eina vis mažyn ir mažyn. Didelės čia reikšmės turi auklėjimas, žmonių švietimas, kuris taip pat nuolat tobulėja. Auklėjimas privalo ne tikybinius nuostatus kalti jaunuomenei į galvas, bet teikti jai kiek galima daugiau naudingų žinių.

Rūpindama gyventojų reikalus, valstybė vaduojasi ne gamtos dėsniu, pagal kurį gyvenimo kovoj išlieka tik gabesnieji, stipresnieji, nuveikdami silpnuosius. Valstybė privalo saugoti ir silpnuosius nuo stipresniųjų smurto bei išnaudojimo. Jeigu visuomenės gyvenime veiktų grynas gamtos dėsnis, tai valstybė turėtų neginti turtuolių nuo plėšikų, užpuolančių viešame kelyje ar tiesiog namuose.

Kaip jau anksčiau buvo mano nurodyta, proto veikimas, žinių įgijimas tobulina žmogaus sielą; tad tobulina ir žmogaus dvasios kūrinius — etiką ir teisę. Doroviniai veiksmai tik laikinus patarnavimus duoda, o moksliniai išradimai yra amžinai naudingi žmonėms. Jie naudingi ne tik betarpiškai naudingomis savo išdavomis, bet ir tuo, kad apskritai lavina žmogaus protą, didina jo apsišvietimą ir pajėgumą giliau įžvelgti į visas visatos ir žmogaus gyvenimo detales. Tik bendrasis apsišvietimas davė žmonėms supratimą, kad tikybos dalykai yra individo asmeniškas reikalas, į kurį nevalia kištis kitam. O šitas supratimas jau labai pagrynina ir patobulina etiką bei teisę, padaro jas žmoniškesnes. Kadangi etika ir teisė yra glaudžiai susijusios, tai teisės tobulinimas valstybės jėgomis tobulina etiką. Pav., baudžiavos panaikinimas labai pakeitė gerojon pusėn dorą tiek ponų, tiek ir baudžiauninkų, kai jie pasidarė laisvi piliečiai. Arba įstatymas, kurs verčia darbdavį atlyginti darbininkui už sveikatos netekimą, jam bedirbant, labai paveikia abiejų pusių dorovę: nelaimėn patekęs darbininkas nėra priverstas lenkti galvą prieš savo poną, žemintis, maldauti dėl duonos kąsnio, o teisiškai reikalauja tai, kas jam priklauso, netekus sveikatos darbdavio naudai dirbant.

Tai pavyzdžiai iš bendro kultūros tobulėjimo. O štai dar vienas kitas pavyzdys, kaip teigiamai veikia visuomenės santykius technikos išradimai. Parako išradimas labai sumažino karus (Bokl. 81 p.). Prieš parako išradimą beveik kas savaitė buvo kur nors kariaujama, o paraką ėmus plačiai naudoti karo reikalams, karai rečiau vyksta, nes tenka laikyti nuolatinė kariuomenė, o tai reikalauja daug lėšų. Be to, gyventojai neprivalo dalyvauti kare ir gali užsiimti kitais darbais. Kai tuo tarpu anksčiau kiekvienas vyriškis turėjo dalyvauti kare. Iš kitų žmonių tarpo išsiskyrė asmenys, kurie užsiima mokslu, ir mokslas vis platesnės ir platesnės reikšmės įgyja. Anot Boklio,

Ad. Smito knyga „Tautų turtas“ turėjo didesnės įtakos žmonijos gerovei, negu visų valstybės vyrų, ir įstatymdavėjų darbas (86 p.). Gal tai kiek ir perdėta nuomonė, tačiau joje glūdi tiesa. Dvi priežastys — bendras didesnis apsišvietimas ir parako išradimas susilpnino karišką dvasią ir mažino karus. Didelės reikšmės žmonijos gerbūviui augti turėjo išradimas pakinkyti garą susisiekimo tikslams. Žmonių komercinis ir visoks glaudesnis bendradarbiavimas gimdo solidarumo ryšius ir naikina priešingumus.

Įsigilinus į civilizuotų tautų gyvenimo permainas, kitimus, tenka prieiti išvados, kad tų pakitimų yra trys svarbiausios priežastys. Pirmoji priežastis yra mokslinių žinių (tiesų), žmonijos įgytų, suma. Juo daugiau žinių įgyjama, juo reiškinių pakitimai įvyksta gilesni ir naudingesni žmonėms. Antroji priežastis yra įgyjamų žinių kokybė; kai įgyjamos žinios yra tikrai mokslo žinios, pazityvios tiesos, tuomet pakitimai esti žmonėms naudingi, o jei žinios tiktai tikėjimu priimamos, tuomet pakitimai esti laikini, nedidelės reikšmės. Trečioji priežastis yra žinių plitimas gyventojų masėse. Juo plačiau paplinta žinios gyventojų masėse, juo pakitimai įgyja didesnės reikšmės ir stipresnio pastovumo; gi mokslinės žinios plačiai plinta tuomet, kai yra krašte mokslo ir švietimo laisvė. Boklis duoda gausingų duomenų, įrodančių mokslininkų dideliausius teigiamus nuopelnus, o valdovų daromus stabdžius žmonėms kultūrėti ir civilizuotis. Aš tik vieną atpasakosiu iš daugelio Boklio patiektų. Garsusis XVIII amžiaus Prancūzijos filosofas ir rašytojas Volteras norėjo supažindinti savo tautiečius su anglų mokslininko Niutono surastomis tiesomis, kurios buvo priešingos viešpatavusioms Prancūzijos aukštuose luomuose tikybinėms nuomonėms. Volteras parašė Niutono biografiją, turėdamas viltį, kad tokios formos kūrinys nebus draudžiama spausdinti ir platinti. Apsiriko autorius: ši knyga buvo uždrausta Prancūzijoje (Bokl. 201 p.).

Anglijoje mokslo tiesos galėjo laisvai būti skelbiamos, nes ten gyventojai jau nuo seniai, būtent, nuo 1215 metų turėjo teisių ir laisvių, kurias išreikalavo iš karaliaus, privertę jį paskelbti garsųjį raštą, vadinamą Didžiuoju Laisvių Raštu (Magna Charta Libertatum).

Prancūzijoje, nors aukštieji luomai su valstybės pagalba slopino tikrų mokslo tiesų platinimą, vis dėlto prancūzų tauta pasiryžėlių pasišventimu tas tiesas tyrė, ėmė iš kitur, švietėsi, skleidė jas. Visai kitokio nusistatymo buvo ispanų tauta. Prie to, kas mano jau buvo pasakyta, dar pridėsiu tokius faktus. L. Uordas teigia, kad Ispanijoje nuo 1471 m. iki 1781 m. kasmet inkvizicijos teismai dėl tikybinių nusikaltimų nubausdavo apie 1000 asmenų; iš jų 100 būdavo žudomi, o 900 metami į kalėjimus iki gyvos galvos (299 p.). Kai 1776 metais buvo deginamas eretikas, inkvizicijos teismo nusmerktas, keli aristokratai ėmėsi patarnauti tai biauriai deginimo ceremonijai, laikydami sau laime, kad gali parodyti savo paklusnumą bažnyčiai (Bokl. 438 p.).

Kaip žinoma, XVIII šimtmetis yra gavęs švietimo amžiaus vardą. To švietimo prišakyje kartu su Anglija ėjo Prancūzija, o joje ypač pasireiškė Volteras. To amžiaus mokslininkų ir švietėjų buvo duotos vedamosios idėjos gausiai mokslo medžiagai apibendrinti, o taip pat visatos ir žmonijos istorijos vaizdui apimti. Žmogaus proto savarankumas, jo dvasios pajėgumas pažinti gamtos jėgas ir jas valdyti, tautų solidarumas, — nors ir ėjo karai fizinės jėgos pagalba, — ir minties pažanga tojo solidarumo kryptimi, pažanga, kurios pagrinde glūdi visuotinos mokslo tiesos, — visi šie idealai buvo švietimo amžiaus dvasinio žmogaus savarankiškumo iškelti. Mokslas ir menas, ūkiškoji ir politinė organizacija, pramonė ir auklėjimas, etika ir teisė — visos gyvenimo sritys buvo vieno siekimo įdvasintos, būtent: atitinkamos protui, žmogui daugiau laimės žadančios kultūros kūrimo idėjos įdvasintos.

Žmogui susipratus, kad jis yra lygus kitiems žmonėms asmuo, susiprato ir žmonių grupės, vadinamos tautomis. Pirma jos buvo susiskirsčiusios į luomus, ir tik aukštieji luomai laikė save žmonėmis, tautą sudarančiais. Dabar tautos sąvoka pakitėjo. Tauta, arba nacija, yra moderniška sąvoka, ji reiškia ne tai, ką liaudis (Volk), ne pirmapradę, gamtinę tam tikros žmonių masės, kilme ir ypač kalba sujungtos, vienybė, bet bendrai išaugusią, bendrų įstaigų, politinių ir kultūrinių, ypač politinių, pagalba sujungtą vienybę. Dabar tautoje dėl ne vienokio užsiėmimo ir turtingumo susidarė klasės. Dabar tautoje eina kova ne tarp luomų, bet tarp klasių, ypač tarp darbdavių ir darbininkų. Ši kova yra didelis socialinis reiškinys. Šiai kovai normaliai vykti ilgus metus trukdė valstybė visu savo aparatu, nes valstybė buvo vienų turtingųjų valdoma. Titaniškos darbininkų pastangos ir milžiniški jų pasiryžimai palengva duoda vis daugiau ir daugiau teigiamų rezultatų: darbininkai palengva įgyja vis daugiau ir daugiau teisių ir įstatymai vis labiau ir labiau saugoja jų teises. Vadinamoji fabrikų įstatymdavystė vis tobulėja ir tobulėja. Šios srities etikoj ir teisėj vyksta didelis pakitimas žmoniškumo linkme.

Nors didelė gyventojų dalis neturi žemės savo nuosavybėje, bet visuotinė karinė prievolė, apsišvietimas ir faktas, kad ir bežemio piliečio ekonominiai reikalai yra tvarkomi tam tikroje teritorijoje, t. y. jo gimtajame krašte, buvo priežastys susidaryti įsitikinimui, jog valstybė yra visų gyventojų bendra tėvynė. Šis įsitikinimas vis stiprėja ir stiprėja; net proletariatui savoji valstybė ir valstybės įstatymai įgijo realios socialinės reikšmės. Šis įsitikinimas veda kiekvieną prie tos nuomonės, kad valstybė ir jos lėšos turi būti pačių gyventojų tvarkomos ir valdomos, savaime suprantama, per atstovus. Tik tuomet valstybinis gyvenimas duoda visiems naudos ir yra visų branginamas, kai jis yra visų valia tvarkomas. Savo valstybės santvarkos meilė kaikur šioj epochoj įgijo ypatingo stiprumo, būtent ten, kur toji santvarka, kaip laisva ir populiari, yra plačiųjų masių valia paremta. Tokia santvarka yra branginama, kaip aukštos rūšies so-

cialinė vertybė. 1848 metais, kai istorijos bėgyje susijungę Šlezvigas ir Olštinija sudarė sau vieną konstituciją, visų suaugusių piliečių atstovų nutartą, toji konstitucija buvo dideliu entuziazmu sveikinama. Štai kaip rašė laikraštis „Kieler Correspondenzblatt" po to, kai 1848.IX.15 dieną seimas priėmė „Staatsgrundgesetz'ą" (citatą imu iš Tönnies'o knygos):

„Tauta turi priimti konstituciją, kaip savo aukščiausįjį pilietišką turtą, kaip didžiausią brangenybę, kokią žemiškas gyvenimas gali patiekti jai. Konstitucija žmogus tampa žmogum pilna to žodžio prasme, tampa politiniu žmogumi ir daugiau netarnauja, kaip baldas, valstybės gyvenimui, bet yra pilnateisis asmuo, pilnas gyvybės, turįs valią ir sprendimo galią valstybės narys, kaip jos savarankiška dalis. Konstitucija yra valstybės piliečio pasigerėjimas. Konstitucija, kuri ne kunigaikščių malone padovanota, bet jos (tautos) pačios atstovų, turinčių aukščiausią teisę, sukurta, tad ji jokios jėgos negali būti atimta; ji turi būti visų jėgų ginama ir saugojama tam reikalui jokia auka negali būti per didelė; reikalui esant, kiekvienas turi būti pasirengęs net mirti už ją, nes ji to verta. Ji yra tai, ką tauta privalo daryti konstitucijai sutvirtinti".

Tokiai etikos ir teisės santvarkai esant, žmogus gali jaustis gyvenąs savo krašte, gali normaliose sąlygose gyventi ir veikti. Jis yra sau viešpats, turi laisvę norėti savo teises ir pareigas vykdyti ir jas tikrybėje vykdo. Gi jei žmogus duoda teisę kitam save valdyti, tai jis nori to, kad jam būtų kito įsakoma. Kai valstybė yra pačių žmonių valia tvarkoma, tuomet yra spaudos ir žodžio laisvė, draugijų ir susirinkimų laisvė. Krašte susiformuoja viešoji nuomonė, kuri yra racionalus faktorius etikai ir teisei tobulėti. Šioj epochoj daug kur yra tokia tvarka.

Atskiros asmenų nuomonės yra priverstos pasiduoti viešajai nuomonei, kuri paprastai yra daugumos nuomonė, o mažuma turi nusileisti prieš daugumą. Tad viešoji nuomonė šiais atvejais yra doros subjektas ir yra vadinama „doros sąmone". Ji yra stiprus veiksnys socialiniame gyvenime: ji riboja žmogaus valią ir veiksmus nuo blogos krypties, varžo jo siekimus ir neigimus; ji siekia iš pašaknų išrauti ir išnaikinti visa, kas yra bloga.

Mes ir matome tokiose valstybėse, kaip Anglija, Prancūzija, Švedija ir kt. etikos ir teisės tobulėjimą žmoniškumo kryptimi.

Dar duosiu keletą pavyzdžių šiai tiesai paremti.

Bendrais posakiais jau esu nurodęs baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso pakitimą humaniškumo linkme. Garsusis Cezaris Bekkaria (1738—1794) išleido 1764 metais veikalą „Apie nusikaltimus ir bausmes" (Dei delitti e delle penne), kuris sudaro baudžiamosios teisės ir proceso epochos pradžią. Šis veikalas dėl savo ypatingai aukštų privalumų greit buvo išverstas į daugelį kalbų, o neseniai pasirodė ir mūsų kalba*. Bekkaria įrodė, kad didelės ir žiaurios bausmės nemažina nusikaltimų skaičiaus, bet daugina jį, nes jos daro žmones žiauresniais, pripratindamos juos prie žiauresnių veiksmų. Jis įrodė, kad žudymai (mirties bausmė) pripratina žmones negerbti žmogaus gyvybės ir visai neatbaido žmonių nuo nusikaltimų. Bekkaria taip pat įrodė kankinamų ir barbariškų bausmių kenksmingumą, formališkų įrodymų beprasmiškumą, slaptų kal-

* Vyt. Did. Universiteto, Teisių fakulteto leid.

tinimų ir smerkimų pražūtingumą žmonijai, o mirties bausmės žalingumą argumentavo dar tuo, kad įvykus klaidai ji yra nebepataisoma. Vienu metu su C. Bekkaria gyvenęs Dž. Hovard'as (1725—1790), jaunystėje pats sėdėjęs prancūzų kalėjime, kaip karo belaisvis, buvo patyręs gyvenimo kalėjime sąlygas. Kambariai ankšti, drėgni; juose dažnai buvo laikomos moterys kartu su vyrais. Paleistuvybė, ligos ir badas kankino kalinius, kurie patys turėjo išlaikyti save. Turėdamas lėšų, Hovardas tyrė kalėjimų gyvenimą, važinėdamas po įvairius kraštus. Olandijoje jis rado kaliniams įvestą darbą; šitame krašte jau veikė šūkis: „padarykite žmones darbščius, ir jie bus dori". Hovardas paskelbė savo tyrimų davinius, ir žmonijai teko pasibaisėti sužinojus, kaip yra kankinami kaliniai, kurių daugumas nusmerkti kalėti iki gyvos galvos. Iš jo raštų paaiškėjo žiaurių bausmių beprasmiškumas. Po to prasidėjo kalinimo sistemų reformos beveik visose valstybėse. Hovardas mirė Rusijos mieste Chersone. Ant jo kapo akmens lentoje iškaltas parašas: „Ad sepulcrum stas, quisquis es, amici" (kas bebūtum, tu stovi prie draugo kapo). Nuo šitų dviejų žmonijos draugų darbuotės laikų baudžiamoje teisėje vyrauja ne bausmės, kaip bauginimo priemonės, idėja, bet bausmės, kaip auklėjimo priemonės idėja, kad nusikaltėlis žmoniškumo priemonėmis būtų pataisytas doros atžvilgiu ir kaip tinkamas narys iš kalėjimo grąžintas į visuomenės gyvenimą.

Civilinės teisės srityje aš jau nurodžiau du didelius pakitimus: baudžiavos panaikinimą ir fabrikų darbininkų teisėms apsaugoti įstatymus. Civilinio proceso reforma padaryta tąja linkme, kad teismas galėtų savo sąžine spręsti ginčus, siekdamas tikro teisingumo.

Teisės prigimtis yra dviejų šalių susitarimas. Praeityje, pačioje etikos ir teisės kūrimosi pradžioje ir ankstybųjų istorijos epochų laikais, teisė dažniausia buvo kuriama jėgos būdu, vienos šalies naudai, jos įsakymu. Taip vyko kūrimas ne tik viešosios, valstybinės, bet dažniausiai ir civilinės teisės. Tačiau žmonija siekia tokios padėties, kad teisė būtų kuriama dviejų šalių sutarimu. Toks, atitinkamas teisės prigimčiai, jos kūrimas vis plačiau ir plačiau yra vykdomas. Kai didelė žmonių dalis buvo vergai ar baudžiauninkai, arba kai darbininkai dėl savo medžiaginio skurdo yra ekonomiškai visai silpni, tuomet tik viena šalis apsprendžia teisės turinį. Toks vienašališkumas reiškiasi ir valstybės tvarkymo bei valdymo atveju. Kai gyventojų dauguma yra bejėgiai nesusipratėliai, tuomet valstybę valdo vienas asmuo su savo ištikimų tarnų pagalba. O kai gyventojai pasiekia tam tikro susipratimo laipsnio ir išreikalauja sau teisę dalyvauti valstybės tvarkyme bei valdyme, tuomet teisės kūrimas vyksta susitarimu tarp įvairių valstybės įstaigų, žmonių valia tam tikslui organizuotų. Šitas teisės kūrimo būdas susitarimu yra šios epochos laimėjimas. Dar ne visur jis yra įsigyvenes, o kai kur net atsisakyta nuo jo, bet daugumoj civilizuotų valstybių tas teisės kūrimas vis plačiau ir plačiau yra vykdomas. Civilinės teisės srityje įvedamos darbininkų kolektyvinės sutartys su darbdaviais.

Iš savo pergyvenimų papasakosiu pakitimą, kuris liečia ir civilinę ir baudžiamąją teisę.

Kadangi katalikų ir pravoslavų tikybos pripažįsta jungtuves sakramentu, tai tų tikybų narių tarpe buvo įsigyvenusi pažiūra, kad nevedusių vyro ir merginos lytinis santykis yra ne tik didelė nuodėmė, bet net nusikaltimas. Sename, 1883 metais kodifikuotame Rusijos baudžiamajame statute buvo 994 str., pagal

kurį vyras ir moteris už nelegalų lytinį santykiavimą buvo baudžiami bažnytine atgaila, dvasinės valdžios skiriama. Teisdavo pasaulinis baudžiamasis teismas, bet, pripažinęs kaltais, savo sprendimą siųsdavo dvasiškai valdžiai atgailai paskirti. Šitos bylos dažniausia kildavo dėl apgautos moteries skundo, nes nurodytame straipsnyje buvo pasakyta, kad vyras, pripažintas kūdikio tėvu, privalo tinkamai aprūpinti kūdikio ir motinos išlaikymą. Tad moteris, siekdama gauti iš vyro, vaiko tėvo, alimentus, pranešdavo valdžiai apie savo nusikaltimą su tuo ar kitu vyriškiu.

Man studentaujant Maskvoje prie universiteto buvo teisininkų draugija. Jos posėdžiai buvo vieši ir man tekdavo juose pasiklausyti paskaitų bei ginčų. Vieną pavasarį toji draugija šventė savo 25 metų gyvavimo sukaktuves. Ji suruošė universiteto aktų salėje iškilmingą posėdį, kuriame buvo skaitytos kelios paskaitos, beveik visos apie įvairius pasenusio baudžiamojo statuto trūkumus. Iš vieno prelegento teko išgirsti, kad pagal baudžiamąjį statutą besimylinti pora dėl meilės santykių gali atsidurti, pav., Solovkų vienuolyne keleriems metams. Man tuomet buvo nesuprantama toji naujiena, bet pasidomavęs sužinojau, jog tai tikra tiesa. Praėjus keleriems metams, būtent, 1891 metais, tasai baudžiamasis straipsnis buvo panaikintas ir jo vietoj buvo išleistas civilinis įstatymas, kuris ir dabar veikia Lietuvoj ir pagal kurį povainikio kūdikio motina turi teisės reikalauti teismo keliu iš kūdikio tėvo alimentų sau ir kūdikiui.

Kol įstatymas žiūrėjo į lytinį sugyvenimą be formalių jungtuvių kaip į nusikalstamą veiksmą, tol motina, kadangi ji negalėjo nuslėpti tai, kad pagimdė kūdikį, buvo visuomenės niekinama, kaip „prasiradusi", o kūdikis buvo niekinamas kaipo benkartas. Pakitėjus įstatymui, kai jis pripažino motiną ir kūdikį vertais užtarimo, pakitėjo ir dorovės supratimas; dabar vietoj to, kad merginos tėvai varytų ją iš namų dėl nėštumo ir kūdikio pagimdymo, neretai patys padeda dukrelei ieškoti teisme tiesos prieš nedorą kūdikio tėvą. Juk dažniausia vyriškis suvedžioja merginą meilės žodžiais ir žadėjimu apsivesti, o mergina pasiduoda gamtiškiems meilės palinkimams, gražių vyriškio žodžių gundoma.

Šioms mintims iliustruoti štai pavyždžiai iš dailiosios literatūros kūrinių.

Marija Konopnicka novelėje „Krysta" aprašo merginą, kuri netekėjusi susilaukė kūdikio su tarnaujančiu pas jos motiną našlę bernu. Motina gerbia berną, nes jis yra doras žmogus, myli Kristą ir nori ją vesti, bet ši nesutinka tekėti, nes myli kitą, išvykusį atlikti karinę prievolę. Motina nepyksta, kad duktė „prasirado", bet ramina ją: „Ne prie mūsų tai prasidėjo, ne prie mūsų ir baigsis... Jug tai bloga, nuodėmė! O ką darysi? Aukoti Viešpačiui Jėzui, ir tiek!... Juk tavęs neprievartavo, juk ir tu meiliai į jį žiūrėjai".

Toji pati rašytoja novelėje „Ksavery" aprašo našlę, susilaukusią kūdikio, kuri iš gėdos slėpdamasi pagimdo nuvykusi į Krokuvą ir augina sūnų, kaip paimtą globoti pamestinuką. Sunkiai apsirgusi, ir laukdama mirties, kunigo paveikta, prisipažįsta vaiką esant savo sūnumi, bet išgijusi, kai jos draugės ponios ima šalintis nuo jos, piktindamosios jos „prasiradimu", ji vėl paneigia savo prisipažinimą. Tada sūnus atsiskiria nuo savo motinos, sakydamas: „bus gražiau prieš žmones, nes motina tuomet buvo jau našlė".

Mano gana ilgo gyvenimo eigoje mūsų kaimiečių tarpe sumetimai, kuriais daromos jungtuvės, žymiai pakitėjo doros pusėn. Mano jaunatvėje jaunųjų likimą beveik visuomet lėmė tėvų valia, o tėvai vadovaudavosi tiktai turto apskaičiavimais. Jie rūpinosi išleisti dukterį kaip galima į turtingesnį ūkį, o sūnui ieškodavo kiek galima tur-

tingesnės žmonos. Jųjų pagalbininkas šiam reikalui rūpinti buvo piršlys. Duktė dažnai buvo išleidžiama už vyro, kurio ji anksčiau visai nepažino, o susipažino tiktai, kai jis su piršliu atvyko pirštis. Tas pat tenka pasakyti ir dėl vedančio sūnaus. Toks pat paprotys buvo ir kitur, pav., rusuose ne tik kaimiečių tarpe, bet ir miestiečių. Rusų dramaturgo Ostrovskio veikaluose vaizdžiai atvaizduotas šis paprotys, kuriame ten didelis vaidmuo priklausė svočiai (svachai). Tiesa, būdavo atsitikimų, kad jungtuvės įvykdavo ir iš meilės, bet tai buvo išimtys. Tačiau gyvenimui einant, šis vestuvių prievartos paprotys ėjo vis silpnyn.

Studentaudamas aš vienus metus gyvenau Maskvos pirklių šeimoje. Šeimos tėvas buvo seniai miręs, o jos galva buvo vyresnysis sūnus. Kai keliais metais prieš man ten apsigyvenant tos šeimos vyriausioji duktė tekėjo iš meilės už jauno gydytojo, neturtingo vyro, tai šeimos galva, brolis, taip griežtai buvo nusistatęs prieš tas jungtuves, kad jose net nedalyvavo ir po jų keletą metų vengė susipažinti su švogeriu. Man gi toje šeimoje gyvenant tekėjo anroji sesuo taip pat už jauno gydytojo ir niekas šeimos narių nebuvo priešingas jungtuvėms. Dabar pas mus jungtuvės vyksta iš meilės dažniau, negu pirma. Kaip stipriai laikosi ir palengva kinta doros nusistatymai jungtuvių klausimu, vaizdžiai yra parodęs čekų rašytojas Pr. Langeris dramoje „Kupranugaris pro adatos skylutę", kuri buvo daug kartų vaidinta mūsų Valstybės Teatre. Tie švento rašto žodžiai Langerio pritaikinti gyvenimo tiesai, kad greičiau kupranugaris pralįs pro adatos skylutę, negu turtuolis ves beturtę mergaitę. Pjesėje turtuolis tėvas griežtai priešinasi, bet jo sūnus iš meilės veda beturtę mergaitę, o pagaliau ir tėvas susitaiko su tuo faktu.

Nors valstybės įstatymai yra šiek tiek pagerinę darbininkų medžiaginę būklę, bet vis dėlto jų gyvenimo sąlygos dar gana apverktinos. Vadinamasis socialinis klausimas aktualus visuose kraštuose, išskyrus gal tik SSSR. Kokios to priežastys? Negalima sakyti, kad dabar būtų žmonėse daugiau egoizmo, arba pavydo, negu pirma, arba kad dabar darbininkų skurdas ir nelaimės būtų didesnės negu pirma. Jeigu darbininkai būtų visai skurdo prislėgti, tai nė šis klausimas nekiltų, nes visai prislėgtieji nerastų savyje jėgų siekti ko geresnio. Pagerėjus darbininkų gyvenimo sąlygoms, jiems išsikovojus tam tikrą teisės apsaugotą laisvę, jiems įsigijus šiokį-tokį apsišvietimą, be to, netekus tos paramos, kurią pirma turėjo, pav., baudžiauninkas iš savo pono, ir dabar esant labai dideliam darbininkų skaičiui bei jų konkurencijai, darbininkija galvoja ir lygina savo būklę su turtuolių būkle ir ima suprasti, kad ji, darbininkija, yra visų medžiaginių turtų kūrėja, o jai tenka tik maža tų turtų dalelė, ir todėl ji vis skursta. Kodėl? — stato ji sau klausimą. Teigimas, kad visa tai yra dievo lemta, dabar yra laikomas melagingu. Ne pačių darbininkų, bet mokslininkų, jautrios sielos asmenų, užjaučiančių skriaudžiamiems, socialinis klausimas yra griežtai pastatytas ir jo priežastys yra nurodytos. Maltuso teorija, kad prie šioj Žemėje parengto stalo kaikam nėra vietos ir kad tie turi žūti, yra atmesta, kaipo tinkanti tiktai gamtos reiškiniams, bet ne žmonių santykiams. Priešingai, žmonių geresniam gyvenimui kurti ir kultūrai tobulinti reikia kad Žemėje daugiau žmonių gyventų, kad būtų galimas dides-

nis darbo paskirstymas, darbų specializacija ir darbo vaisių mainai tarp žmonių. Juo daugiau žmonių gyvena, juo daugiau reikia išdirbinių ir juo geresni eina jų mainai; be to, bet kuriam kraštui reikia daug gyventojų, kad jis galėtų gintis nuo priešų.

Socialinis klausimas tarp kito ko ypač yra apėmęs nuosavybės teisės problemą. Vakarų Europos mokslininkai XIX amž. buvo nustebę, kai jiems teko sužinoti, kad Rusijoje dar yra užsilikusi kolektyvinė nuosavybės teisė žemei. Būtent, žemės tada Rusijoj priklausė bendruomenei (mir), o naudotis ji periodiškai buvo dalinama tarp bendruomenės narių kas kelinti metai. Šis faktas pagilino mokslininkų ekonomistų galvojimą. Dabar jų daugelis mano, kad tam tikros ekonominio gyvenimo sritys turi būti suvalstybintos arba suvisuomenintos. Kai kurios iš jų kai kuriose valstybėse jau yra suvalstybintos, kaip antai: paštas, telegrafas, geležinkeliai ir kt. Šis ekonominio gyvenimo tūlų sričių suvisuomeninimo arba bent valstybės globojimo ir prižiūrėjimo procesas vis plačiau ir plačiau vyksta ir Lietuvoj, pav., kooperatyvų „Maistas", „Lietūkis" ir „Pienocentras" veikime ir kituose ekonominio gyvenimo reiškiniuose.

L. Uordas, pastatęs klausimą, ar yra pastebimas žmonijos doros (aš pridėčiau — ir teisės) progresas, atsako teigiamai. Kiekvienas, sako jis, kas paskaitys, pav., Anglijos istoriją, nors tą menką apyskaitą apie karalius ir jų veiksmus, apyskaitą, kuri esanti vadinama istorija, ir palygins XII—XVI amž. žmonių poelgius, su poelgiais asmenų, užimančių atitinkamą tautinę ir visuomeninę padėtį mūsų laikais, galės įsitikinti, ar yra įvykęs per tuos šimtmečius progresas, ar ne. Ties šituo klausimu, Uordo manymu, net neverta apsistoti. Reikia tik pastebėti, kad nė vienas dorovinės pažangos įgijimas nėra atsiektas doros taisyklių mokymu. Tie įgijimai yra išimtinai išdava eigos tokių įvykių, kaip: mokslo idėjų plėtojimasis, literatūros plitimas, universitetų steigimas, spausdinimo išradimas, mašinų išradimas, prekybos įtaka, apšvietimo platinimas ir kt., apskritai sakant, išdava protinio progreso, kuris atskleidė prieš žmones visą esamojo pikto didumą ir sukūrė naują doros kodeksą, turintį tikrai priverčiamąją jėgą visuomenėj.

7. ATEITIES ETIKOS IR TEISĖS IDEALAI.

Mano buvo pastebėta, kad neseniai miręs filosofas O. Špengleris, tikėdamas, kad visatos ir visuomenės reiškinių kitimai vyksta dėl nežinomų priežasčių, staigiomis katastrofomis, pranašavo Vakarų Europos kultūros ir civilizacijos žlugimą. Ir seniau buvo laikai, kai ne atskiri asmenys kaip kad Špengleris, bet ištisos visuomenės tikėjo, kad senų senovėje buvę aukso laikai, laimingo žmonių gyvenimo gadynė, kad žmonija tolydžio einanti prapultin ir kad galų gale ji žlugsianti. Todėl, esą, reikia paskiram asmeniui tobulėti, kad po mirties jis turėtų laimingą amžiną gyvenimą. Tokius galvojimus mes

šį kartą paliksime už mūsų samprotavimų ribų, nes jie yra tikėjimo dalykai, mes gi apsiribosime pozityviu mokslu.

Mes dabar ne tik jaučiamės esą, bet ir turime supratimą apie esimą ir apie to esimo ir mūsų turimų apie jį žinių vienybę. Mes pajėgiame abejoti ir kritiškai žiūrėti į mūsų turimas žinias. Kinta aplinka, kinta ir mūsų žinios bei sąmonė. Vyksta amžinas judėjimas, kitimas. To judėjimo supratimas ir tasai faktas, kad vienas to judėjimo faktorių yra patsai žmogus su savo intelektu, įgalina mus užuot tikėjusis ir laukus ramybės pomirtiniame pasaulyje, turėti viltį, kad galima pasiekti žemiško gyvenimo patobulėjimo. Žmogus savo dvasios jėgomis ne tiktai yra būtybė, bet žino, kad ji yra; jis tiria ne tik išorinę aplinką, išorinį pasaulį, bet ir pats save ir planingai, laisvai sprendžia apie save. Nors praistorijos duomenys tiek apie žemės gyvenimą, tiek ir apie žmogaus gyvenimą siekia labai tolimus laikus, vis dėlto, tie laikai, kuriuos pažinti mokslas suranda duomenų, yra trumpas laikas, palyginti su tikruoju visatos ir žmogaus vystymosi laiku. O jau tie maždaug 6000 metų, kurie yra žinomi, kaip istorijos laikas, atrodo, visai menkutis laikotarpis.

Ir vis dėlto šitame neilgame laikotarpyje žmogaus daug ko pasiekta. Jisai iškėlė save iš žvėrių pasaulio, pasidarė žmogus tikra to žodžio prasme, su visais dvasios kilniaisiais siekimais. Ugnies pagaminimas ir naudojimas, įvairių įrankių pastoviam turtui pasigaminti išradimas, kalba, lytinės aistros apgalėjimas ir pakeitimas į žmonių draugiškumą, steigiant pastovią visuomenę, visų Žemės plotų atradimas, jų užėmimas, glaudžių santykių tarp įvairių žemės kraštų ir įvairių žmonijos dalių sudarymas, įvairūs technikos išradimai, demokratinės santvarkos sukurimas ir t.t. ir t.t., visa tai yra labai ir labai pakeitę mūsų Žemės išvaizdą, o taip pat yra pasikeitusi ir žmogaus siela žmoniškumo kryptimi.

Tiesa, didysis karas atskleidė dar tūninčių žmoguje žvėries palinkimų; jisai labai neigiamai paveikė kai kurių kraštų žmones doros atžvilgiu, ir jų etikos bei teisingumo jausmai labai nusmuko. Pavyzdžių turime kad ir Lietuvoje. Sakysime, prieš didįjį karą mūsų tautoje buvo retas įvykis baudžiamoji byla dėl melavimo prisiekus teisme, o dabar kiekvienoje byloje, kurioje yra klausiami liudininkai, jų dalis nesivaržydami meluoja. Jaspers šito etikos ir teisės nusmukimo priežastį mato revoliucijose. Jisai etinę būklę, susidariusią po didžiojo karo ir revoliucijų, prilygina tai, kuri yra buvusi Egipte prieš 4000 metų ir papyruse esanti šitaip apsakyta:

„Klastos įsivyravo, išnaikinti dalykų apsakytojai, kiekvienas ima sau duoną kaip nori. Nėra pavaldinių. Kraštas sukasi, kaip puodžiaus rankena. Aukštos tarybos badauja, piliečiai priversti sėdėti malūne, damos vaikščioja skuduruose, jos badauja ir nedrįsta ką sakyti. Vergės gali tarti didelį žodį. Plėšimas ir žūdymas viešpatauja krašte. Niekas nedrįsta dirbti žemės, namų statyti. Kraštas tuščias, kaip dirva, linų derlių nuėmus. Nėra javų, iš bado grobiamas kiaulių ėdalas. Niekas nežino švaros, niekas nesijuokia, ir vaikai yra našta gyvenimui. Žmonių mažėja, ir lieka tik noras, kad viskas greičiau baigtųsi. Nėra jokio amato, ir karalystės kraštas nedaugelio bepročių yra grobiamas. Dabar yra prasidė-

jęs tamsios liaudies laikas; ji yra iškilusi viršun ir savotiškai džiaugiasi tuo. Ji nešioja ploniausius baltinius ir tepa savo nuogumą myrru. Ji aukoja smilkalus, kuriuos pirma kiti aukojo savo dievui, kad jis nevargintų jos. Kai tie, kurie pirma neturėjo nieko, pasidarė turtingi, tai tie, kurie pirma buvo turtingi, dabar guli bejėgiai lauke be patalo. Net senosios valstybės tarybos daro vietą prasišokėliams".

Reikia pastebėti, kad šitos pasekmės, nors ir yra būtinos, tačiau turi laikino pobūdžio, gi masių skurdas ir kančios yra nuolatinis, amžinas reiškinys. Tad šitų kančių ir skurdo, kurie amžiais vargina žmonių mases turtingos mažumos naudai, nors šioks toks sumažinimas, nors šioks toks padėties pagerinimas yra etikos ir teisės žmoniškumo stiprėjimas.

Mūsų laikais po didžiojo karo ne tik plačių masių, bet ir valdovų dora kai kur yra nusmukusi. Prieš didįjį karą net absoliutiškas Rusijos caras pats neteisė ir nežudė žmonių, o turėjo tam reikalui valstybines įstaigas: gi prieš porą metų Vokietijos valdovas, įtaręs savo artimus draugus, kad jie ruošią prieš jį sąmokslą, vieną naktį iššaudė juos, o po to, sukvietęs vadinamą tautos atstovybę, paskelbė pasauliui, kad jis esąs aukščiausias savo veiksmų teisėjas ir todėl niekas negalįs teisti jo darbų (neginčijama tiesa, kol jis yra valdovas).

Tačiau visi šie reiškiniai yra laikini. Gi, apskritai kalbant, žmoniškumo kryptimi XIX ir XX amžių laimėjimai yra tokie dideli, kad jie duoda mums pagrindo likti pilniems geros vilties šviesesnės ateities atžvilgiu.

1800 metais visoje Žemėje buvo žmonių apie 850 milijonų, o dabar yra apie 1800 milijonų, t. y. daugiau kaip du kartu. Toks beveik per vieną šimtmetį žmonių padaugėjimas buvo galimas tiktai dėka žmogaus išrastos ir patobulintos technikos bei teisės. Išradimai ir atradimai davė naujų gamybos priemonių ir pagrindų, o naujos teisės priemonės leido suorganizuoti milžiniškas bendroves su šimtais tūkstančių darbininkų, išplėtusias savo veikimą beveik po visą pasaulį. Šios priemonės padarė darbininko darbą našesnį, o susisiekimo technikos ištobulėjimas ir teisės savitarpio sutartys davė galimumo pramonėms gaminiams sklisti po visą pasaulį. Tas pat tenka pasakyti ir apie žemės apdirbimą.

Šis išsivystymas yra racionalaus, mokslo paremtu galvojimo ir darbo išdava, pasireiškusi visa ko sumechaninimu, net ir teisės srityje specifine teisine technika, kuri priverčia žmones būti tobulesniais. Istorijos eigoje žmonės dar niekuomet nebuvo taip apsaugoti nuo ligų ir perankstyvos mirties, kaip dabar. XIX amžiaus pradžioje ir Vokietijoje kartais dar ištikdavo badas. Užkrečiamos ligos labai siausdavo žmonėse, naujagimių mirdavo dauguma, maža kas iš žmonių sulaukdavo gilios senatvės. Dabar taikos metu badas Europoje yra negalimas, o kovoje su ligomis žmonija daug ko pasiekė tiek gydymo atžvilgiu, tiek ypač sanitarijos atžvilgiu. 1750 metais, pav., Londone kasmet mirdavo vienas iš 20 žm., o dabar ten miršta kasmet vienas iš 80 žm. Draudimas nuo nedarbo ir nuo ligų bei socialinė glo-

ba gelbsti žmogų nuo bado, kuris seniau įvykdavo visame krašte. Sitokios priemonės daugėja ir plinta. Socialinio saugumo yra įvairūs būdai, bet jie visi vykdomi racionalumo ir technikos pagalba. Šis procesas ėjo ir eis žmoniškumo linkme.

Dabar yra ne vergų ūkis, kuriame žmonės buvo valdomi kaip gyvuliai, bet žmonių ūkis, kuriame gera valia, savitarpiniu pasitikėjimu vykdomos visumos funkcijos. Politinė visuomeninio aparato struktūra yra tos ar kitos rūšies demokratija, kurios kaikur įsigalėję autokratai nors ir nekenčia, net vengia jos vardo, tačiau esmėje jos pritarimo nuolat ieško. Dabar nebėra nieko, kas liktų paslėpta nuo plačiųjų masių, nors kaikas ir stengiasi tą slaptumą vykdyti. Laikraščiai, telefonas, telegrafas, kelionės, kinai ir labiausia radio supažindina ir plačias mases su visa kuo. Kas pats negauna paklausyti radio, tas sužino iš kaimyno. Tad paskiras asmuo vis labiau ir labiau gyvena souialinės būklės sąmone, kolektyvo gyvenimu. Ir kai atskiras pilietis nuolat yra įtraukiamas į visuomenės gyvenimo sūkurį, o tas sukūrys yra valstybės gyvenimas, tai ir paskiram piliečiui noroms nenoroms tenka susidomėti valstybės gyvenimu. Kaip gamtos kūrinius žmogus palenkia savo naudai: gyvulius prijunkina ir padaro naminiais, vandenį, vėją, garą ir kitas gamtos jėgas priverčia sau tarnauti, taip ir žmonių bendrą sugyvenimą žmogus daro vis palankesnį sau, mažindamas ir jame vykstantį trynimąsi, kuris eina daugiausia iš egoizmo: iš žmogaus gobšumo ir garbės troškimo. Tam trynimuisi mažinti žmogui yra ateityje dar labai plati dirva veikti, tiek tobulinant socialinę santvarką teisinėmis priemonėmis, tiek ir tobulinant žmogaus sielą auklėjimu.

Patiekęs bendrų minčių žiupsnelį dėl etikos ir teisės idealų, dabar dar kviesiu skaitytoją kartu su manim konkrečiau pagalvoti dėl: a) etikos, b) viešosios teisės, c) auklėjimo ir d) privatinės (civilinės) teisės ateities idealų.

A) Etika, visuomet ištikima teisės sesuo, globojanti teisę ir pati teisės globojama, dėl savo ateities idealų, lyg ir atsiskiria nuo teisės, imdama neigti ją. Etikos idealas yra šis: kad žmonės pasiektų tokio savo sielų tobulumo, kuriam esant nė vienas ne tik negeistų kitam to, ko sau negeidžia, bet kad kiekvienas darytų kitam tik gera. Esant visiems žmonėms tokio dorumo ir taip sutartinai tarp savęs veikiant, nebereikėtų nei teisės normų. Tiesą sakant, įvykus šitokiam žmonių sielų ištobulėjimui, ir pati etika būtų nebereikalinga, išnyktų net ši sąvoka. Jos negalėtų būti, nes tad nebebūtų priešingų etikai pasielgimų. Kiekvienas žmogus tuomet galėtų laisvai reikšti daugiausia savo gabumus, nes jis niekam nekliudytų ir jam kiti nekliūdytų, kadangi taip pat turėtų atvirą galimybę savo gabumus reikšti. Tačiau šiuo metu mums sunku įsivaizduoti, kad toks tobulas žmonių bendradarbiavimas bus kada nors galimas. Jis atrodo gryna utopija. O vis dėlto prakilnių asmenų tiek prieš Kristų, tiek paties Kristaus, tiek ir vėliau, pav., Levo Tolstojaus dar visiškai neseniai buvo siūloma siekti tokio idealaus žmonių bendravimo, kurį

įgyvendinti buvo skelbiama tik vienas reikalavimas: „Nesipriešink piktam“. Pasiliksime šį idealą, kaip žvaigždę - kelrodį, ir eisime prie pozityvesnių idealų.

B) Pirma tobuliausioje žmonių bendro sugyvenimo formoje, valstybėje, gyventojai tik dirbo, o dėl savo būklės patys nesprendė; sprendė kas kitas, dažniausia vienas asmuo, monarchas. Ši būklė palengva keitėsi tąja linkme, kad vis daugiau ir daugiau gyventojų ėmė dalyvauti sprendimuose dėl valstybės tvarkos ir jos valdymo. Tad valstybė gali būti tvarkoma arba: 1) aklos jėgos, arba b) sąmoningos gyventojų valios.

Valstybė gali būti aklos jėgos tvarkoma tik tol, kol toji jėga yra dievinama; tuomet gyventojai neišmano, kaip savo reikalus rūpinti, o tiki, kad dievų duotoji valdžia geriausiai visa ką aprūpina. Bet kai gyventojai apsišviečia ir pasiekia tokio susipratimo, kad valstybė yra žmonių proto ir sielos padaras ir kad savo reikalus gyventojai patys geriau už kitus supranta ir moka rūpinti, tuomet akla jėga valstybei tvarkyti nebeturi pateisinimo. Kadangi toji tiesa, kad, gyventojams pasiekus tam tikro kultūros laipsnio, valstybė yra jų proto ir jėgos valdoma, vis plačiau ir plačiau, giliau ir giliau leidžia savo šaknis į žmonių sąmonę, tai yra pilno pagrindo turėti viltį, kad praeities autokratų laikai negrįš ir kad demokratija nuolat tobulės ir tvirtės.

Demokratinė valstybės santvarka nėra koks kieno iš aukšto nutartas ir suakmėnėjęs dalykas. Kaip gamtos kūnai iš paprastų, nesudėtingų įvairiai vystėsi ir išsivystė į įvairias labai sudėtingas formas, taip ir visuomenės santvarkos formos pradžioje buvo labai paprastos, nesudėtingos, pavyzdžiui, kai valstybę valdė despotai. Tik amžių bėgyje visuomeninė santvarka išsivystė į įvairias sudėtingas, tobulesnes formas. Kaip gamtoje, taip ir visuomenėje tas evoliucijos procesas vis eina. Demokratijos trūkumai pačių jos šalininkų buvo seniai pastebėti ir viešai nurodyti, bet kartu buvo nurodytos ir dabar yra nurodomos priemonės tiems trūkumams šalinti, nenaikinant demokratijos.

Man dar studentaujant Maskvoje tų laikų garsus mokslininkas Maksimas Kovalevskis kartą skaitė viešą pranešimą, kurio tema buvo ši: „Vakarų Europos valstybinių įstaigų krizė“. Kovalevskis paskaitoje kalbėjo apie parlamentų trūkumus, kurių tarpe buvo nurodęs, kad parlamento narių tarpe gali nebūti tam tikrų visuomenės gyvenimo dalių žinovų, kad parlamentų narių kalbos užima daug laiko ir kt. Dėl laiko gaišinimo Kovalevskis nurodė, kad absoliutinėse monarchijose įstatymai nėra greičiau kuriami, negu parlamentuose, o dėl žinovų trūkumo parlamentuose jisai tik pajuokė šį priekaištą, pabrėždamas, kad koks bebūtų išmintingas autokratas, vis vien nėra tokio, kuris būtų, rusiška patarle betariant, septynių pėdų kaktoje; jis daug ko nežino ir naudojasi visokių specialistų pagalba bei patarimais. Parlamentai taip pat gali naudotis, naudojasi ir naudosis specialistų pagalba.

Dabar kai kur masės parodo savo silpnumą, daro sau didvyrius, kurie tam tikram laikui tampa masių dėmesio centras, bet ir tie tariamieji didvyriai šiandien yra priversti pataikauti masėms, nes jos dabar greit atkreipia į juos savo nugaras ir greit užmiršta juos, kai tik jų veiksmai įkirėja masėms. Tai rodo masių sąmonės stiprėjimą, kuris yra demokratijos ateities garantija.

Dabartinės sudėtingos visuomenės socialinis solidarumas reiškiasi neišvengiamu būtinumu. Tuo įsitikinti lengva prisiminus dabartinę krizę, veikiančią ir provincijos užkampyje gyvenantį mūsų kaimietį. Pav., Kanados ir kitų kraštų plačių žemės plotų įdirbimas mašinomis patiekė daug javų pasauliui pigia kaina, ir mūsų ūkininkas turi prisitaikinti prie pasaulinės rinkos sąlygų. Pasaulio tikrovės neperšoksi. Reikia derintis prie tų sąlygų, o sėkmingai derintis galima tiktai viso krašto bendra ekonomine politika ir veikla, gi šitasias organizuoja bendroji krašto gyventojų valia, valstybė. Tad ir reikia kiekvienam sąmoningam gyventojui dėtis savo protu prie bendro reikalų rūpinimo. Gamyba dabar yra visų krašto gyventojų solidarus reikalas, tad paskiram žmogui tenka pasirinkti vieną iš dviejų galimumų: a) arba būti tik dirbančiu gyvuliu, neprotaujančia būtybe, ilsėtis protu kitų globoje, grįžus į autokratinės valstybinio gyvenimo formas, kuriose gyventojui tenka tik garbinti jo būklės saugotojus; b) arba būti asmenybe ir savo protu dėtis į bendrą sąmoningą darbą, kuriuo yra nustatoma buitis; savaime suprantama, kad sąmoningai visiems dirbant vyksta tikslus darbo ir funkcijų pasidalinimas ir kad vadovaujamąjį darbą valstybėje atlieka demokratine tvarka išrinktieji asmenys.

Tiktai demokratinei tvarkai esant, valstybėse, galima turėti vilties, kad išnyks karai, kad žmonija ras teisines priemones ir tarpvalstybiniems ginčams spręsti. Demokratijos pastangomis ir protu yra sukurta Tautų Sąjunga. Demokratinės valstybės daugiausia stengiasi saugoti Tautų Sąjungą ir jos sprendimams duoti realios reikšmės. Tai kas, kad iki šiol Tautų Sąjungai nesiseka sudrausti savo galingus narius. Kiekvienas didis kultūros įgijimas buvo tik palengva pasiektas; ypač tai tenka pasakyti apie kultūrinius įgijimus visuomenės sutvarkyme. Jau sankcijų prieš Italiją faktas yra didelės moralinės reikšmės. Nors sankcijos nedavė lauktų rezultatų, vis dėlto, beveik visa žmonija moraliniai pasmerkė Italijos smurtą prieš Abisiniją ir ne tik pasmerkė, bet ir ilgą laiką medžiagiškai Italiją baudė.

C) Sankcijas vykdant kiekvienas prisidėjusios jų valstybės pilietis dalyvavo aukštos doros akcijoje. Tolimos Abisinijos, žmonijos dalies, tad ir visos žmonijos naudai jisai įveikė save. Tai buvo gryniausios doros pasireiškimas. Sita linkme vyksta žmonių auklėjimas ne tik siaura prasme, paskiro asmens jo jaunatvėje, jam šeimos ir mokyklos įtakoje esant, bet ir plačia prasme, visuomenės aplinkai veikiant asmenį. Zmoniškumas glūdi ne už šeimos sienų, ne už kultūrinių draugijų, ne už valstybės ribų, bet jose. Mes esame ne tik šei-

mos nariai, ne tik kultūros darbininkai, ne tik savo valstybės piliečiai, bet mes visuomet esame ž m o n ė s ir privalome — ir šeimoje, ir draugijose, ir valstybėje, — elgtis ir gyventi kaip žmonės. Mes privalome įsisąmoninti, kad visa žmonija sudaro vieną sąjungą, o mes esame jos nariai.

Žmonijos praeitis rodo, kad žmogaus prigimtyje yra visuotinės, pelno nesiekiančios, simpatijos žmonėms užuomazga ir kad žmonijos istorija eina tokia linkme, jog tai žmoniškumo užuomazgai reikštis susidaro vis patogesnės ir palankesnės sąlygos, tiek paskiro asmens dvasioje, tiek ir visuomenėje. Tos sąlygos dažnai būna labai menkos reikšmės, bet didelės pasekmės dažnai esti nedidelių priežasčių rezultatas.

Mūsų laikais kaikur yra griežtai iškeltas rasių grynumo klausimas. Sis klausimas rimtų mokslininkų buvo seniai svarstomas ir jų buvo rasta, jog tas klausimas yra visai beprasmis ir priešingas žmoniškumui. Mokslininkas Kšivickis atpasakoja šiuo klausimu Kolmano[1] nuomonę. „Daugkartiniu susikryžiavimu rasės susipynė tarp savęs įvairiausiose formose tokiu būdu, kad įvairių rasių požymiai pastebimi vienoje ir toje pat šeimoje, o kartais ir net viename individe. Paskiros europiečių tautos susideda lyg iš vienokio brangumo monetų, bet įvairiuose monetų fabrikuose iškaltų ir sumaišytų tarp savęs įvairiausiu skaitliniu santykiu". Kšivickis sako, kad tos Kolmano išvados yra visų antropologų tikybos dėsniai.

Prancūzas Govelak'as teigia, kad tautos idėjos negalima remti nei rase, nei kalba. Mums, prancūzams, sako jis, teisė, revoliucijos sukurta, būtent, žmogaus ir piliečio teisė yra natūralus tautybės pagrindas. Tautybė yra visuomeninė kategorija, — une raison sociale. Jos pagrindas yra interesų bendrumas, visų visuomenės narių solidarumas ir liaudies masių, kurios galų gale yra vienintelis teisės šaltinis, valia. (Kšiv. 314—315 p.). Štai koks etinis kelrodis stovi prieš mūsų ateitį.

Šiandien šen ten girdimi balsai, esą turįs būti kažkokio „elito" vyravimas. Tokius siekimus, egoistinės buržuazinės inteligentijos keliamus, mokslininkas Kšivickis tinkamu žodžiu yra prikalęs prie paniekos stulpo. „Ji, pertekusi meno ir dvasios smagumų, vadina save „dvasios aristokratija" ir su panieka žiūri į liaudies masę, laikydama ją toli nuo meno ir mokslo. Ji siekia mokslo tiekiamas priemones panaudoti savo kastinio egoizmo ir protinio siaurumo naudai." „Mus, toliau sako Kšvickis, turi interesuoti ne antropologijos bandymai, nukreipti auginti aristokratiją, bet visuomenės reformos, turinčios tikslo padaryti platųjį mokslą kiekvieno piliečio įgijamu". (339—340 p.).

Plačios masės iki šiol vis dar yra nustumtos nuo grynojo mokslo. Jis yra teikiamas joms dar vis įsuptas į tikybinius ūkus. Tikrybėje dar vis tebėra tokia būklė, kad moksliško pažinimo šviesa yra

[1] Julijus Kolmanas, antropologas, gyv. 1834—1918 m., mirė Bazelyje.

prieinama tik gyventojų turtingesnei mažumai, kai tuo tarpu dauguma žmonių tęsia savo gyvenimą tamsos urve ir lieka raminama šešėlių vaizdais. Sitame švietimo ir auklėjimo skirtume glūdi didžiausioji žala, to mišinio, kuris yra susidaręs iš tikybinio ir mokslinio auklėjimo. Faktas, kad šiandien plačiųjų masių dora stengiamasi pagrįsti tikybinėmis tiesomis, tikybiniais ramsčiais, nes kitokių arba nenorima, arba nepajėgiama rasti. Tačiau ateityje neabejotinai susidarys grynai mokslišką etika, paremta mokslišku galvojimu; tuomet bus atmestos metafiziškos doros garantijos ir tikėjimas prietarais, kaip kad pastarųjų 200 metų bėgyje buvo atmestas anksčiau vyravęs stiprus tikėjimas, jog dvasios vaidinasi, jog „raganos" tiesą įspėjančios, jog velniai veikią žmones ir pan. prietarai.

Mes stebimės gamtos kūriniais, gyviams gamtos duotais įrankiais gyvybei palaikyti ir saugoti. Tačiau žmogaus išrastieji įrankiai yra tobulesni ir galingesni už gamtos duotuosius. Kai mokslas bus prieinamas didesniam žmonių skaičiui, žmonijos proto veikimui, išradimams atsidarys kuo plačiausi galimumai. Tad turėkime viltį, kad žmonija auklėjimo atžvilgiu eis tąja linkme, jog mokslas kuo lengviausia bus prieinamas kuo didžiausiam žmonių skaičiui.

D) Dabartinė visuomenė vis dar turi po savo kojomis ne etikos taisykles, ne žmoniškumo siekimus, bet jėgą ir egoizmą. Iki šiol žmogus buvo ir yra gobšumo vedamas. Dabartinei socialinei santvarkai esant, visi pasaulio turtai, nežiūrint to, kokiu būdu jie sukurti ir nežiūrint darbininkų, tų turtų tikrųjų kūrėjų, reikalavimų, yra sukoncentruoti ir koncentruojami nedaugelio turtuolių rankose; yra jų nuosavybė. Žmonija vis dar tebetoleruoja tokią būklę, kai visi tie, kurie dirba, nors jie būtų kažin kokie darbingi, sumanūs ir taupūs, gauna už savo darbą tik tiek, kad galėtų su savo šeima šiaip taip pramisti ir būtų darbui tinkami bei pajėgtų savo giminę pratęsti (taip yra politinėje ekonomijoje Rikardo pavadintas darbininko uždarbio geležinis įstatymas). Gi visi kiti darbo vaisiai tenka, palyginti, nedaugeliui turtuolių, nedirbančių, bet turinčių savo nuosavybėje turtų šaltinius ir gamybos įrankius. Siems turtuoliams valstybių įstatymai saugoja jų turtus bei teisę imti sau didelę uždarbio dalį ir plėsti arba siaurinti pačią gamybą. Sitokia būklė, sako L. Uordas, yra toks didelis blogis, kad palyginti su juo visi nusikalstamieji darbai, kurie būtų padaryti, jeigu visai nebūtų valstybės, galėtų būti laikomi niekniekiu. Darbas, žemiau savo vertės apmokamas, žeminąs žmogų, purvinas darbas, jėgų išsekimas, skurdas ir neturtas, iš to kylančios nuolatinės nepagydomos ligos, priešlaikinoji mirtis, — viso to tik vienų metų suma persvertų, sako Uordas, visus vadinamuosius nusikaltimus, padarytus per ištisą šimtmetį, o juk tuo tarpu manoma, kad valstybė egzistuoja nusikalstamųjų darbų galimumui užkirsti. Visas tas platus kančių laukas yra laikomas neįeinąs į valstybės jurisdikciją, gi tuo tarpu valstybė imasi griežtų priemonių menkiausiems, tačiau viešai pripažintiems nusikaltimams, neturtėlių veiksmams bausti. Sito didelio blogio — masių išnaudojimo

— ignoravimas šalia įniršusio menkų nusikaltimų persekiojimo yra civilizacijos išsekimo požymis ir jei tat reikšis ir toliau, žmonių rasės išsigimimas bus nulemtas.

Tačiau valstybė pamažu jau pradeda kovoti su nurodytu blogiu ir juo toliau, juo sekmingiau kovoja. Dabar jau neginčijama tiesa, kad darbas yra visų turtų šaltinis. Praeityje ir iki šiol darbo vaisiais naudojosi tie, kurie buvo galingi ir kuriuos rado reikalo remti valstybė. Buvo laikai, kai darbo žmonės daugumoje buvo vergai, vėliau jie buvo baudžiauninkai, dar vėliau formaliai laisvi darbininkai, nors iš tikrųjų dėl neturto priversti tarnauti turtuoliams. Visas šias iki šiol buvusias ir tebesančias išnaudojimo formas saugojo ir rėmė valstybė visomis savo jėgomis, kaip fizinėmis, taip ir teisinėmis. Pastaraisiais laikais, kai valstybės gyvenimui daro rimtos įtakos darbo žmonės, vyksta pakitimai pastarųjų naudai. SSSR tie pakitimai labai radikalūs ir griežtai vykdomi. Ateitis parodys, ar jie sekmingai prigis gyvenime. Kitose valstybėse, ypač demokratinėse, tie pakitimai vyksta evoliucijos keliu. Bet jie vyksta dabar dar labai silpnu tempu. Valstybė dar nepajėgia paskirstyti turtus taip, kaip teisingumas reikalauja. Bet kai jau yra pasireiškęs atitinkamas teisingumo supratimas, netenka abejoti, kad jis bus vis plačiau ir plačiau įgyvendinamas. Dabar jau atrodo neloginga tvirtinti, kad fizinės jėgos piktas panaudojimas (oficialiai pripažinti nusikaltimai) turi būti draudžiamas ir baudžiamas, o dvasinės jėgos piktas panaudojimas (teisės priemonėmis darbininkų išnaudojimas), arba tikriau sakant, teisėtas melas, turi būti leidžiamas. Nesąmonė atrodo, kai reikalaujama, kad neteisingumai, kūno muskulais daromi, turi būti šalinami ir tvarkomi, o proto jėgomis daromi turi būti neliečiami.

Reformos eina ir eis turtų suvisuomeninimo kryptimi. Jau dabar, buržuazinei santvarkai tebesant, daug ekonominio gyvenimo sričių yra suvisuomeninta, pav., paštas, telegrafas, daug kur geležinkeliai ir t. t.

Vadinamas socialinis klausimas, socialinė nesantaika, klasių kova, yra kapitalizmo išdava, yra viešas faktas, visiems žinomas, kurio priežastys yra taip pat žinomos. Tas pilietinis karas kartais įgauna labai aštrių formų, pav., kai įvyksta darbininkų streikai. Jo pavojus yra aiškus, ir valstybė turi imtis priemonių jį šalinti. Tačiau tos priemonės negali būti seno pobūdžio, vien fiziniai persekiojimai. Ne. Socialinio klausimo priežastys reikia šalinti, nes jos jau žinomos; jei negalima jas visai panaikinti, tai bent reikia švelninti. Čia valstybė vis dar tebestovi toli nuo teisingumo. Štai laisvai leidžiama steigti sindikatus, arba trestus. Sindikatai yra įrankis kovoti tiek su darbininkais, tiek ir su visuomene, siekiant didesnio pelno. Sindikatai pašalina konkurenciją ir įveda monopolį. Pav., kai kurie alaus fabrikų savininkai alaus negamina, o tik už fabriko stovėjimą be darbo gauna iš sindikato gana didelį atlyginimą. Tokios ekonominio gyvenimo sritys, kuriose yra įvykęs monopolis, turėtų būti suvisuomenintos.

Tad reikia tikėtis, kad ateityje privatinė nuosavybė bus vis plačiau ir plačiau suvisuomeninta, kaip tai, pav., buvo numatyta Vokietijos Veimaro konstitucijos 155 straipsniu.

Tarp kitų priemonių, teisės normomis vykdomų, darbininkų būklei gerinti, didelės svarbos turi draudimas nuo ligų, nelaimingų įvykių ir senatvės: darbininkas ir jo šeima, ligos ar kūno sužalojimo atveju, arba nebegalint dirbti dėl senatvės, gauna iš draudžiamosios kasos pakankamą išlaikymą, o darbininkui mirus išlaikymas duodamas jo šeimai. Šioks toks tokio draudimo pavyzdys yra ir Lietuvoje — Ligonių Kasos.

Ekonominio gyvenimo pakitimai šia linkme sėkmingai vyks tose valstybėse, kur bus demokratinė santvarka, nes darbininkija, būdama daugumoje, nebus pati sau priešas.

Kaikur dabar yra įvykę valstybės formų pakitimai regreso linkme. Demokratijų vietoj įsitvirtino autokratijos. Dėl jų tenka štai kas pasakyti. Nors nacionalistai, sako Tönnies, kokiu nori vardu besivadintų, — fašistais ar nacionalsocialistais, — jie visi siekia atstatyti senovę, grąžinti luomų viešpatavimą, o kad tai sektųsi, jie pataikauja kariškiams ir veda arba rengiasi vesti karus, tačiau tos jų pastangos nesustabdys bendros žmonių etikos ir teisės raidos, nes dirbąs žmogus, o ne jo gimimu įgytas turtas vis labiau ir labiau darosi teisių kūrėjas. Nacionalsocialistai net savo vardui prisegė socialistų vardą. Jie, kaip ir kiti tos rūšies reformatoriai, yra priversti skaitytis su mūsų aukščiau nurodytu procesu, pripažinti kiekvienam teisę turėti darbo ir atitinkamo uždarbio; šis reiškinys įgyja vis didesnės ir didesnės galios. Yra rimto pagrindo laukti, kad visur kiekvienam žmogui bus pripažinta teisė turėti darbo, tad ir tinkamo atlyginimo už darbą. Darbininko, kaip ir visuomenės tarnautojo atlyginimo už darbą dėsnis bus pritaikomas kiekvienam darbui, naudingam ir reikalingam visuomenei. Einama prie to, kad įmonės ir ūkio vedėjai, kurie dabar dažniausia yra ir savininkai, būtų visuomenės tarnautojai, savotiški industrijos kapitonai.

Gražų etikos ir teisės vystymosi žmoniškumo linkme pavyzdį duoda neseniai SSSR paskelbtas įstatymas apie abortų draudimą. Prieš kelerius metus man teko viešai pasisakyti prieš baudimą tų moterų, kurios dėl socialinių gyvenimo sunkenybių daro sau abortus. Taip išsitariau ypač vaduodamasis savo teisingumo jausmu, kadangi turtuolės, darančios sau abortus, dažniausiai todėl, kad ilgiau būtų gražios, lieka nebaustos, nes turėdamos lėšų sugeba visai slaptai padaryti sau abortą, o beturtės netenka sveikatos ir dar patenka į kalėjimą. Sovietų Rusijoj anksčiau tokiam neteisingumui prašalinti buvo leidusi daryti abortus ir dėl socialinių priežasčių. Dabar, moterims reikalaujant, SSSR valstybė išleido naują įstatymą, kuris išspausdintas „Izviestijų“ 1936.VI.28 d. Nr. 149. Įstatymo turinys toks.

1 §. Sąryšyje su nustatytu abortų kenksmingumu uždraudžiama daryti juos tiek ligoninėse bei specialiose gydymo įstaigose, tiek ir gydytojo bute ar nėščių privatiniuose butuose. Abortų darymas leidžiamas išimtinai tik tais atvejais, kai

nėštumo tęsimas yra pavojingas gyvybei arba grėsia didele nėščios moteries sveikatos žala, arba jei yra sunkios gimdytojų ligos, kurios gali būti perduotos paveldėjimu; abortus leidžiama daryti tiktai ligoninėse ir gimdymo namuose.

2 §. Už abortų darymą už ligoninės sienų arba ligoninėje, bet peržengiant nurodytas sąlygas, skiriama bausmė: gydytojui, dariusiam abortą, nuo 1 metų iki 2 metų paprasto kalėjimo, o už aborto darymą antisanitarinėse sąlygose arba asmenų, neturinčių medicinos mokslo, skirti bausmę ne mažiau kaip 3 metus kalėjimo.

3 §. Už moteries vertimą daryti abortą skirti kalėjimo iki 2 metų.

4 §. Nėščioms moterims, darančioms sau abortą, nežiūrint šio draudimo, nustatomas kaip bausmė visuomenės papeikimas, o pakartojus įstatymo apie abortų draudimą įžeidimą — skiriama pabaudą iki 300 rublių.

Ir šalia to įstatymo dar buvo paskelbta tokie įstatymai: 1) apie valstybės medžiaginės pagalbos gimdyvėms padidinimą ir valstybinės pagalbos įvedimą didelėms šeimoms, 2) apie namų gimdymui padauginimą, 3) apie vaikų prieglaudų tinklo praplatinimą, 4) apie darželių vaikams praplatinimą, 5) apie darželių vaikams vadovavimo tvarkos pakeitimą, 6) apie aukščiau nurodytų įstaigų finansavimą ir 7) apie bausmės padidinimą už alimentų nemokėjimą ir apie pakeitimus įstatyme dėl jungtuvių nutraukimo.

Už nemokėjimą alimentų numatyta be padidintos piniginės bausmės dar ir kalėjimas. Šitų įstatymų turinio plačiau aš čia nedėstysiu, nes patys jų pavadinimai parodo jų turinį. Pažymėsiu tik, kad SSSR valstybė uždraudė abortus tik tada, kai sudarė tinkamą socialinį aprūpinimą tiek gimdyvei, tiek ir jos kūdikiui bei šeimai. Įstatymu dėl motinas ir vaikus remiančių įstaigų finansavimo paskirta prie tų sumų, kurios jau buvo 1935 metais skirtos, dar šios sumos: 1) nurodytų įstaigų namams statyti 692 milijonai rublių, 2) gimdyvių lovoms, akušerių punktams, vaikų prieglaudoms, darželiams ir pieno virtuvėms išlaikyti — 1481,3 milijonai rublių.

Kai valstybė taip realiai aprūpina nėščią moterį prieš jai gimdant ir pagimdžius, o taip pat suteikia jos kūdikiui žmoniškas sąlygas, tada valstybė turi moralinio pagrindo bausti už abortų darymą. Šitokioms sąlygoms esant abortus gali daryti ne bado ir skurdo verčiamos moterys, o tik norinčios ištvirkauti ar besirūpinančios savo išvaizda, kad labiau patiktų vyrams, kurie turėtų noro tenkinti jų lytinę aistrą arba nenorinčioms turėti sąryšyje su vaikų auginimų esamų sunkumų.

8. EPILOGAS.

Mano šio rašinio tema buvo labai didelė ir plati. Jai kiek pilniau nušviesti reiktų daug tomų prirašyti, daug metų dirbti ir dar gi ne vienam, o keliems darbininkams dirbti. Net paėmus vieną kokią tos temos dalį nagrinėti, pav., šeimą, tektų taip pat pasakyti. Ir literatūros, kuri liečia šią temą, yra labai daug, o mano panaudota tik nedidelė jos dalis. Vis dėlto šis mano rašinys gal bus nors tiek naudingas skaitytojui, kad jį beskaitant turės kilti skaitytojaus galvoje nemaža klausimų. Klausimui kilus, atsiras gal ir noro ieškoti at-

sakymo, o tas noras vers kreiptis į kitus, kad ir mano šiame rašinyje nurodytus veikalus. Kiekviename tų veikalų yra gausiai nurodyta atitinkamos literatūros. Ir tokiu būdu tas ar kitas gilus klausimas, mano rašinio sukeltas, galės išaiškėti skaitytojui.

Šiais greito susisiekimo ir žinių plitimo laikais, kai spauda, telegrafas, telefonas, lėktuvai, radio kasdien duoda mums žinių iš viso pasaulio, kai vakare sėdėdamas prie radio aparato kokio Lietuvos kampelio gyventojas pasiklauso pranešimų ir iš Kauno, ir iš Maskvos, ir iš Varšuvos, ir iš kitų vietų, žmogui reikia stengtis suprasti gausus socialinio gyvenimo reiškinių kaleidoskopas. O norint suprasti, reikia turėti pasauližiūrą, kurią susidaryti yra nelengvas dalykas. Ypač dabar, kai civilizuotame, kultūringame pasaulyje vyksta dideli, vieni kitiems priešingi reiškiniai. Gana tik nurodyti: vienur, pav., SSSR, plačioje teritorijoje triumfaliniu maršu eina komunizmas, kitur, taip pat labai didelėse teritorijose, džiūgauja komunizmo antipodai, dvynukai fašizmas ir nacionalsocializmas, trečiur, taip pat labai plačiose teritorijose, ramiai, evoliucijos keliu, įvairiai jį taisydama, progresuoja demokratija. Autoriui, jo turimos žinios duoda pagrindo ramiai, su šviesia viltimi žiūrėti į žmonijos ateitį. Jisai randa žmonijos istorijos eigoje pakankamai duomenų, įrodančių, kad toji istorija eina žmogaus asmens savarankumo išsivystymo ir žmonijos savitarpio solidarumo išsivystymo linkme ir kad tą progreso procesą užtikrina triumfalinis demokratijos vystymasis, jokių piktų socialinių ligų nenugalimas.

Nieko nėra pasaulyje, kas būtų visiškai tobula, ypač visuomeniniame gyvenime. Ir demokratinė parlamentinė santvarka turi trūkumų, kurie geros valios žmonių seniai pastebėti; tai mano buvo anksčiau pabrėžta. Tačiau tiems trūkumams sumažinti ar juos šalinti yra ieškomos ir randamos priemonės teisės normų forma. Rusų emigrantas M. Višniak Paryžiuje leidžiamojo rusų žurnalo „Sovremennija Zapiski" 1934 metų LV numeryje, straipsnyje „Parlamentas, tarybos ir korporacijos" tarp kito ko rašo. — Jau seniai yra buvę asmenų, kurie nurodinėjo demokratinio prado trūkumus ir prieš jį statė kitokius dėsnius, pav. Robertas Sesilis, vėliau tapęs markizu Salisbiuri, savo laiške, rašytame 1859 m. kovo m. 21 d. pareiškė, kad prieš skaičių lošimą ir daugumos tiraniją Anglijos konservatoriai stato „konstitucinio tobulėjimo" dėsnį. Ilgus metus laikęs savo rankose Anglijos valdžios vairą Dizraeli teigė, kad parlamentas turi būti Anglijos proto ir medžiaginių interesų veidrodis. Šie abu vyrai buvo konservatoriai, tačiau jie buvo Anglijos konservatoriai, o Anglijos valstybiniai vyrai aukščiausia už visą ką stato visuomenės ir valstybės interesą. M. Višniak rašo, kad Loid Džoržas 1923 m. yra pasakęs: „Mūsų laikais antidemokratijos judėjimas prasidėjo ne Italijoje, bet Rusijoje. Pirmas didysis mūsų laikų fašistas buvo ne Musolini, o Leninas. Jis buvo pirmas, kuris demokratinėje valstybėje rinkimų režimą pakeitė jėga. Višniak, teigia, kad Leninas anksčiau buvo griežtas tarybų priešininkas, pav., 1905 me-

tais, kol tos tarybos buvo nusistačiusios prieš jį; tuomet jis sakė tarybas esant panašias į „avinų kaimenę“ ir skelbė, kad jos esančios organai taikytis su buržuazija, gi bolševikų 1918 metų sausio 20 d. dekrete apie Rusijos steigiamojo seimo panaikinimą buvo pasakyta, kad senasis buržuazinis parlamentarizmas pergyveno save. M. Višniak perduoda Musolinio žodžius: „negalima sakyti, kad aš būčiau masių priešininkas; aš tik neigiu masių teisę savarankiškai valdyti save.“ Mistika ir politika, anot Višniako, yra neatskiriamos: antroji be pirmosios yra sausa, o pirmoji be antrosios yra nenaudingas vėjas. Tad ir leidžia autokratai naudingą sau mistikos vėją. Korporacijos pasidarė fašizmo mistika, o tarybos — bolševikų mistika. Kitur autokratijai nereikia net tokių kolektyvų, ten pats fiureris pasidarė masių mistika.

O mūsų laikais, pozityvaus mokslo laikais, mistika yra ligos rūšis. M. Višniako nuomone, demokratija (politinė ir socialinė) yra tik technika politiniams ir ūkio klausimams spręsti, bet ji yra ir gyvenimo pagrindas.

Baigdamas rašinį, turiu pasakyti, kad aš jame siekiau pateikti nors mažą šviesos spindulėlį, kuris padėtų skaitytojui išsklaidyti dabar keliamus prieš jo akis ūkus, padėtų gintis nuo besiskverbiančių piktų ligų mikrobų ir likti žmonišku asmeniu, tikriau sakant, likti žmogumi.

——/——

Šiam rašiniui panaudoti veikalai: A) lietuvių kalba: 1) L. Gumplovičiaus, Sociologijos pagrindai ir 2) prof. kun. Maliausko, Etika; B) prancūzų k.: G. d. Veccio straipsnis „Etika, teisė ir valstybė“ žurnale „Revue internationale de la theorie du droit“, 1935 m. 2 nr.; C) vokiečių k.: 1) Dr. Karolio Jaspers'o, Dvasinė laiko padėtis; 2) Oswaldo Spengler'io, Vakarų smukimas; 3) Istorijos, vad. Propyläen - Geschichte I t. ir 4) F. Tönnies — Įvadas į sociologiją ir D) rusų kalba originalūs ir versti iš kitų kalbų: 1) N. Kariejevo — Bendra pasaulio istorijos eiga; 2) Lester Uordo — Psichiški civilizacijos faktoriai; 3) G. T. Boklio — Anglijos civilizacijos istorija; 4) Garaldo Gefdingo — Etika; 5) L. Kšivickio — Antropologija; 6) Gelvaldo — Kultūros istorija; 7) J. Lipperto — Kultūros istorija; 8) to pat J. Lipperto — Šeimos istorija; 9) Š. Debjero — Primityvieji žmonės.

T U R I N Y S

1. Įžanga 3
2. Pasaulyje amžinai ir nuolat, dėsningai vyksta reiškinių kitimas 8
3. Žmogaus ir visuomenės gyvenimo reiškinių dėsningumas 12
4. Primityvinio žmonių gyvenimo etika ir teisė 20
5. Viduramžių etika ir teisė 28
6. Naujųjų laikų etika ir teisė 32
7. Ateities etikos ir teisės idealai 42
8. Epilogas 52